

ΝΕΣΤΩΡ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΗΠΕΔΑ
Πορίσματα από επτά ειδικότερες έρευνες και γενικά συμπεράσματα

ΝΕΣΤΩΡ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΗΠΕΔΑ

Πορίσματα από επτά ειδικότερες έρευνες και γενικά συμπεράσματα*

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. Στις αναπτύξεις που ακολουθούν επιχειρείται η *παρουσίαση των στόχων, της μεθοδολογίας και των κυριότερων πορισμάτων* από μία επιστημονική έρευνα (με επτά ειδικότερες έρευνες ή «υποέρευνες»), που πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο Ιανουαρίου 1986 – Δεκεμβρίου 1987.

Η έρευνα αυτή άρχισε να οργανώνεται από τις αρχές Μαΐου 1985, όταν ορισμένα από τα μέλη της Ομάδας θεώρησαν αναγκαία την επισταμένη μελέτη των πολλαπλών φαινομένων βίας που έχουν αρχίσει να εκδηλώνονται κατά τα τελευταία χρόνια στα ελληνικά γήπεδα. Το σχετικό ερευνητικό μας πρόγραμμα βρήκε ιδιαίτερη απήχηση από επίσημους φορείς και ιδίως από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Υφυπουργείο Αθλητισμού, που το ενέταξαν στα ερευνητικά τους προγράμματα από το 1985. Ειδικότερα, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, με σχετικές αποφάσεις του Τομέα Ποιν. Επιστημών, της Γεν. Συνέλευσης Τμήματος Νομικής και του Πρυτανικού Συμβουλίου, ενέκρινε την παροχή βοήθηματος από τα ερευνητικά του κονδύλια στους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές – συνεργάτες της Ομάδας, ενώ από την πλευρά του το Υφυπουργείο Αθλητισμού, έπειτα από προσωπικό ενδιαφέρον που επέδειξαν ο Υφυπουργός Σήφης Βαλυράκης και οι Γεν. Γραμματείς Αθλητισμού Γ. Κασσιμάτης και Δημήτρης Γ. Σαρρής, εξασφάλισε στην Ομάδα τις απαραίτητες υλικοτεχνικές προϋποθέσεις για την εις βάθος έρευνα του φαινομένου.

2. Σκοπός της έρευνας υπήρξε να μελετηθεί το πρόβλημα της γηπεδικής βίας από την άποψη της φαινομενολογίας του (πώς εμφανίζεται), της αιτιολογίας (πώς ερμηνεύεται) και της αντιμετώπισής του (πώς περιορίζεται). Για την πραγματοποίηση του σύνθετου αυτού σκοπού ερευνήθηκαν τα εξής θέματα: (1) οι συνθήκες κάτω από τις

* Τα πορίσματα αυτά παρουσιάστηκαν ήδη στην 13η Άτυπη Διάσκεψη των Υπουργών Αθλητισμού των χωρών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης (Αθήνα, 31.5-2.6.1988) και στο Συμπόσιο Αθλητικής Ψυχολογίας που οργάνωσε η «Εταιρεία Ψυχολογίας και Εφαρμοσμένης Νευροφυσιολογίας στην Άθληση» (Αθήνα, 13-14.10.1988).

οποίες τελούνται επεισόδια βίας σε ποδοσφαιρικούς αγώνες (από οπαδούς Π.Α.Ε.), σύμφωνα τουλάχιστον με το περιεχόμενο των υποθέσεων που απασχόλησαν τον Αθλητικό Δικαστή αφ' ότου θεσπίσθηκε ο θεσμός αυτός το 1980 (αρχαιακή έρευνα σε 72 δικογραφίες· (2) η συμπεριφορά, η στάση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ακραίων οπαδών (αυτών που συνήθως αποκαλούνται «hooligans» και που κατά κανόνα ανήκουν σε σκληροπυρηνικές «θύρες», όπως π.χ. την «13», την «7» κ.λ.π.), απέναντι στο πρόβλημα της βίας των γηπέδων (έρευνα με ερωτηματολόγια σε 319 ακραίους οπαδούς· (3) το είδος των παραγόντων που συνεπάγονται επεισόδια σε «κρίσιμους» αγώνες, κυρίως ποδοσφαιρικούς από την Α' και Β' Εθνική Κατηγορία (συμμετοχική παρατήρηση σε 84 αγώνες ποδοσφαίρου και 13 αγώνες καλαθοσφαίρισης, κατά την περίοδο 1986–1987)· (4) Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και η στάση απέναντι στη βία των γηπέδων ορισμένων παραγόντων που συνδέονται άμεσα με το θέμα αυτό: α) των διαιτητών (229 ερωτηματολόγια από διαιτητές της Α', Β' και Γ' Εθνικής Κατηγορίας Ποδοσφαίρου), β) των ποδοσφαιριστών (162 ερωτηματολόγια από ποδοσφαιριστές της Α' Εθνικής Κατηγορίας Ποδοσφαίρου), (γ) των αστυνομικών οργάνων που είναι επιφορτισμένα με την τήρηση της τάξης στα γήπεδα (332 ερωτηματολόγια από αστυνομικά όργανα της κατηγορίας αυτής) και, τέλος, δ) των αθλητικών συντακτών (142 ερωτηματολόγια από αθλητικούς συντάκτες πολιτικών και αθλητικών εφημερίδων). Στην έρευνα συνεργάστηκαν, εκτός από τον υπογράφοντα, που είχε την επιστημονική της ευθύνη, και εκτός από τον Γ.Γ. Α. Δημήτρη Κ. Σαρρή, που είχε τον γενικότερο συντονισμό της, οι εξής: τέσσερις κοινωνιολόγοι–εγκληματολόγοι (Δρ. Αντίνοος Κουλούρης, ο οποίος είχε παράλληλα την οργανωτική ευθύνη από πλευράς Γ.Γ.Α., Γεωργία Θάνου, Χρήστος Τσουραμάνης, Μαρία Ταβουλάρη), ένας κλινικός–αθλητικός ψυχολόγος (Αναστ. Σταλίκας), δύο στατιστικοί (Γιώργος Θανάπουλος, Πάνος Καραγιώργης) και δεκατρείς συνεργάτες–ερευνητές, κυρίως προπτυχιακοί ή μεταπτυχιακοί φοιτητές από τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης (Νίκος Κουλούρης, Τάσος Μοσχόπουλος, Φίλιππος Παπαδόπουλος, Κωνσταντίνος Μιχαήλ, Γιάννα Παναγοπούλου, Μαρία Χατζηνικολάου, Κανέλλος Σπηλιόπουλος, Δημήτρης Κατζουράκης, Θωμάς Αυπημένος, Σταύρος Γκατσόπουλος, Κατερίνα Τσελίκη, Γιώργος Μηλιώνης, Κατερίνα Κουλούρη). Καθήκοντα γραμματείας είχε η Αλεξία Ζώνη. Επίσης η Ομάδα σε όλη τη διάρκεια της έρευνας είχε στενή συνεργασία και ανταλλαγή γνώμων με φορείς αντίστοιχων ερευνών στο εξωτερικό, όπως ο Erwin Hahn του δυτικογερμανικού Bundesinstitut für Sportwissenschaft/Köln και ο Υφηγητής Ευγένιος Τριβιζάς (Eugene Trivizas) του βρετανικού Πανεπιστημίου του Reading.

3. Σημειώνεται ότι στην αλλοδαπή τα σχετικά θέματα έχουν ήδη μελετηθεί διεξοδικά σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο από κοινωνιολόγους του αθλητισμού και νομικούς καθώς και από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο μάλιστα κατάρτισε σχετική Σύμβαση από 19.8.1985 (μετά τα επεισόδια του Σταδίου Χέϋζελ των Βρυξελλών) με τίτλο: «Ευρωπαϊκή σύμβαση για τη βία των θεατών και την ανάρμοστη συμπεριφορά στις αθλητικές συναντήσεις και ιδιαίτερα στους ποδοσφαιρικούς αγώνες» (η σύμβαση αυτή υπογράφηκε τότε και από τη χώρα μας και η κύρωσή της έγινε με τον ν. 1787/1988. Ιδιαίτερα αναφέρονται οι ακόλουθες μελέτες από την αγγλόφωνη βιβλιογραφία: E. Trivizas, Offences and Offenders in Football Crowd Disorders,

στην *British Journal of Criminology*, 20:1980, 276-288· του ίδιου, Sentencing the «Football Hooligan», αυτόθι, 21:1981, 342-349· του ίδιου, Disturbances associated with Football Matches, αυτόθι, 24:1984, 361-383· του ίδιου, Βία στα γήπεδα. Η αγγλική ασθένεια που τείνει να κυριαρχήσει σε παγκόσμια κλίμακα, περ. Οικονομικός Ταχυδρόμος της 24.10.1985, 31-33· Ian Taylor, Football Mad: A Speculative Sociology of Football Hooliganism, στο βιβλίο του Eric Dunning (ed.): The Sociology of Sport: a Selection of Readings, London: Frank Cass, 1971, 352-357· Peter E. Marsh, Football Hooliganism: Fact or Fiction, στην *British Journal of Law and Society*, 4: 1972, 256-259· J. Michael Schwartz, Causes and Effects of Spectator Sports, στην *International Review of Sport Sociology*, Warsaw 8/3-4: 1973, 25-45. R. Ingham (ed.), Football Hooliganism: The Wider Context, London: Inter-Action Inprint, 1978· O. Pooley, The sport fan: a social-psychology of misbehavior, Calgary: The University of Calgary, 1978· P. Carrol, Football Hooliganism in England, στην *International Review of Sport Sociology*, 15/2:1980, 77-91· J. Williams, Football Hooliganism: offenses, arrests and violence – a critical note, στην *British Journal of Law Society*, 1980, 104-111· D. Morris, Η φυλή του ποδοσφαίρου, Αθήνα: Κάκτος 1982 (μτφρ. από το αγγλικό «The Soccer Tribe», 1981)· J. Lever, Soccer Madness, Chicago/London: The University of Chicago Press, 1983· J. Williams/E. Dunning/P. Murphy, Hooligans Abroad, London: Routledge and Kegan Paul, 1984· των ίδιων, The Roots of Hooliganism, London: Routledge and Kegan Paul, 1988· M.D. Smith, Violence and Sport, Toronto: Butterworth, 1983· E. Dunning/P. Murphy/J. Williams, Spectator violence at football matches: towards a sociological explanation, στην *British Journal of Sociology*, 37:1986, 221-244, όπου περαιτέρω βιβλιογραφία· Home Office, Committee of Inquiry into Crowd Safety and Control at Sports Grounds. Final Report, Jan. 1986, London: Her Majesty's Stationery Office· M.J. Melnick, The Mythology of Football Hooliganism, στην *International Review for the Sociology of Sport*, 21:1986, 1-21· M. Johansson, Soccer Hooliganism – Some Theoretical Views, στην *Scandinavian Journal of Sport Sciences*, 9:1987, 97-104.

Επίσης από την εκτενή **γερμανόφωνη βιβλιογραφία** μνημονεύονται οι ακόλουθες εργασίες: Oda Dombrowski, Psychologische Untersuchungen über die Verfassung von Zuschauern bei Fussballspielen, Ahrensburg: Czwalina, 1975· G. Lüschen/K. Weis (Hrsg.), Die Soziologie des Sports, Darmstadt U. Neuwied: Luchterhand, 1976, ιδίως σελ. 272 επ.· H.U. Herrmann, Die Fussballfans. Untersuchungen zum Zuschauersport, Schorndorf: K. Hofmann, 1977· H.-J. Schulz/R. Weber, Bedingungen aggressiver Handlungen von Fussballzuschauern, περ. Sportwissenschaft, 9:1979, 290-302· Ch. Critcher, Der Fußballfan, στο βιβλίο του W. Hopf (Hrsg.), Fußball. Soziologie und Sozialgeschichte einer populären Sportart, Bensheim: Päd. Extra Buchverlag, 1979, 150-190· K. Weis, Gewalt und Sport, περ. Polizei 1979 (τεύχ. 9), 290-296· M. Priestoph, Beschleunigte Verurteilung bestellter Fußballrowdies am Beispiel Berlin, περ. Polizei, αυτόθι, 296-299· “Fans und Feindbilder”, ειδικό αφιέρωμα στο περ. “betriff: erziehung”, τεύχ. Ιουλίου-Αυγούστου 1980, σελ. 35-51· R. Lindner (Hrsg.), Der Fussballfan: Ansichten vom Zuschauer, Frankfurt a.M.: Syndicat, 1980· Th. Kutsch/G. Wiswede (Hrsg.), Sport und Gesellschaft, Königstein: Hain, 1981, ιδίως σελ. 135 επ.· Allen Guttman, Zum Verhalten der Zuschauer im Sport, περ. Sportwissenschaft, 11:1981, 62-73· H. Meyer, Polizeieinsatz gegen Fußballrowdies, περ. Kriminalistik 35: 1981 11-14· K. Weis, Fußballrowdytum-Zur räumlichen und rituellen Besch-

ränkung eines sozialen Problems, στο έργο του L.A. Vaskovics (Hrsg.), Raumbezogenheit sozialer Probleme, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1982, 291-309· G.A. Pilz et al., Sport and Gewalt (Schriftenreihe des Bundesinstituts für Sportwissenschaft, Bd. 42), Schorndorf: K. Hofmann, 1982· G.A. Pilz (Hrsg.), Sport und körperliche Gewalt, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1982· A. Lauton, Polizeiliche Maßnahmen bei Ausschreitungen anlässlich von Fußballspielen, περ. Polizei 1983 (τευχ. 4), 121-123· P. Beckner/G.A. Pilz, Die Welt der Fans. Aspekte einer Jugendkultur, München: Copress, 1988. Από την περιορισμένη γαλλόφωνη βιβλιογραφία ως σημειωθούν ιδιαίτερα οι εργασίες: D. Vandenbossche, Le Droit pénal anglais confronté aux crimes et délits commis par les hooligans au Heysel, στη Revue de Droit pénal et de Criminologie, 66:1986, 447-463· B. Rime/J.-Ph. Leyens, Violence dans les stades; la reponse des psychologues, περ. La Recherche, αρ. 198, 1988, 528-531· M.A. Dunand, Violence et panique dans le stade de football de Bruxelles en 1985: approche psychosociale des événements, περ. Cahiers de psychologie cognitive, 6:1986, τευχ. Ιουνίου, 235-266· J.-Y. Lassale, Sport et délinquance, Economica/-Presses Universitaires d'Aix-Marseille: Paris/Aix-en-Provence, 1988. J.L. Deshaies, Football, spectacle et violence, Paris: Chiron, 1987· M. Allali/J. Nicolai, Le football et la violence, Ed. Lettres Libres, 1987.

4. Εξ άλλου, από την ελληνική βιβλιογραφία σημειώνονται ενδεικτικά α) **Βιβλία:** Σταμ. Μεσημέρη, Η Ψυχολογία του Ποδοσφαίρου: Η Μάχη του Τίτλου, Αθήνα: Ροή, 1982· Περ. Ν. Λύτρα, Αθλητική Ψυχο-κοινωνιολογία, Δοκίμια, Αθήνα: Θεωρία, 1983 ιδίως σελ. 44 επ. Γ. Πιπερόπουλου, Ένας ψυχολόγος... στο γήπεδο, Αθήνα (έκδ. του συγγραφέα), 1985 και του ιδίου. Η ανατομία της βίας, περ. «Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός», περ. Β', αριθμ. 24, 1988, σελ. 50-58. β) **Κοινωνιολογικές-νομικές μελέτες ή έρευνες:** Ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη του θέματος που έχει γίνει από την ΙΙμελή «Επιτροπή Καλλιέργειας Αθλητικού Πνεύματος» (Ε.Κ.Α.Π.), με γενικό γραμματέα τον κλινικό-αθλητικό ψυχολόγο και μέλος της Ομάδας μας Αναστ. Σταλίκα (Τα πορίσματά της δημοσιεύθηκαν τον Μάιο 1981-βλ. σχετ. παρουσίασή τους στην «Ελευθεροτυπία» της 3.7.1981, σελ. 3) και από τον Δικηγόρο Κωνστ. Ιωαννίδη, LL.M. (University College London) σε αδημοσίευτη αγγλόφωνη εργασία του (1981). Επίσης αξιόλογη ερευνητική προσπάθεια έγινε από τρεις φοιτητές της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Θεσσαλονίκης, τους Κ. Αγγέλου, Απ. Αποστολέλλη και Β. Γιομπλάκη, που διεξήγαγαν τον Μάιο 1984 στατιστική έρευνα με θέμα «Σύνδεσμοι φιλάθλων ποδοσφαιρικών ομάδων Θεσσαλονίκης Α' Εθνικής Κατηγορίας (Αγωνιστική περίοδος 1983-1984)», ενώ κάποιες ερευνητικές αναζητήσεις του νομικού Μιχ. Μαυρή δεν ολοκληρώθηκαν ακόμη. Υπάρχουν ακόμη σημαντικές κοινωνιολογικές και νομικές τοποθετήσεις σε εφημερίδες ή περιοδικά: Ηλ. Αναγνωστόπουλου στην «Ελευθεροτυπία» της 26.3.1986, σελ. 36, Γ. Βέλτσου στα «Νέα» της 10.11.1985, σελ. 7 (όπου και άλλες τοποθετήσεις του Αντ. Αντωνιάδη, του Κ. Αλεξανδρίδη και του Κ. Γκουρτζούλη), Θ.Η. Γιαννόπουλου στα «Νέα» της 7.2.1986, σελ. 6, Αγγ. Ελεφάντη στον «Πολίτη» του Νοεμβρίου 1986, σελ. 42-45, Αντ. Κουλούρη και Χρ. Τσουραμάνη ("Holliganism": Απόψεις για ένα σύγχρονο πρόβλημα - Θεωρητική προσέγγιση) στην έκδοση του ΕΚΑΕ «Αθλητική Επιστήμη-Θεωρία και Πράξη», τόμ. 1:1986,

τεύχ. 4, σελ. 7-16, Μιχ. Μοδινού, στη «Νέα Οικολογία» του Ιουλίου-Αυγούστου 1985, σελ. 18-21 (όπου και γνώμη του Ουμπέρτο Έκο) και του Φεβρουαρίου 1986, σελ. 8-9, Γ. Πανούση στα «Νέα» της 26.3.1986, σελ. 6, του Μάριου Πλωρίτη στο «Βήμα» της 22.5.1988, σελ. 15· του Βασ. Φίλια στην «Πρώτη» της 8.12.1986, σελ. 6 και στην «Ελευθεροτυπία» της 5.11.1984, σελ. 9, και του Θ.Δ. Φραγκόπουλου στο «Έθνος» της 12.1.1987 σελ. 6-7. γ) Συνεντεύξεις-συζητήσεις με ακραίους οπαδούς-μέλη σκληροπυρηνικών «θυρών» σε εφημερίδες ή περιοδικά: στην «Ελευθεροτυπία» της 2.7.1982, σελ. 2 και της 1.9.1982, σελ. 12, στο «Έθνος» της 31.3.1982, σελ. 17, στη «Μεσημβρινή» της 26.2.1982, σελ. 11, στην «Αυριανή» της 18.7.1983, σελ. 6, στην «Ελευθεροτυπία» της 20.6.1985, σελ. 14-15, στον «Σχολιαστή» του Οκτωβρίου 1985, σελ. 40-41, στον «ΡΙζοσπάστη» («ΡΙζο» της Δευτέρας) της 13.1.1986, σελ. 15, στα «Νέα» της 22.1.1986, σελ. 20-21, στον «ΡΙζοσπάστη» της 9.11.1986, σελ. 12 και της 7.12.1986, σελ. 13, στην «Ελευθεροτυπία» της 28.11.1986, σελ. 18-19, της 7.12.1986, σελ. 42-43 και 8.12.1986, σελ. 23. Επίσης, σχετικά με τη δομή και την κατάσταση των «θυρών» χρήσιμα είναι τα δημοσιεύματα στο «Βήμα» της 2.11.1986, στον «Ταχυδρόμο» της 6.11.86, σελ. 16-17, στα «Νέα» της 20.1.1986, σελ. 20-21, στο «Πάνθεον» τεύχ. 783 της 12.8.1983, σελ. 142-149 (όπου και συνέντευξη του κοινωνιολόγου Νικ. Τάτση), στα «Νέα» της 15.2.1988, σελ. 11, στο «Έθνος» της 14.2.1988, σελ. 24 και στο «Ένα» της 1.2.1988, σελ. 121-153. δ) Αφιέρωματα-φάκελοι: Εκτός από τα αναρίθμητα άρθρα και σχόλια που έχουν δημοσιευθεί από έμπειρους αθλητικούς συντάκτες γύρω από το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα, ιδιαίτερη σημασία για τη συνθετική κάλυψη του προβλήματος εμφανίζουν τα ακόλουθα «αφιέρωματα» από εφημερίδες και περιοδικά (όσα βεβαίως περιήλθαν σε γνώση της Ομάδας): στο «Βήμα» της 16.6.1985, σελ. 17, 18, 31, 32 στην «Ελευθεροτυπία» της 20.6.1985, σελ. 14, 15, της 21.6.1985, σελ. 14-15 και της 22.6.1985, σελ. 18-19, στο «Τέταρτο» του Ιουλίου 1985, σελ. 48-53, στο «Ένα» της 3.10.1985, σελ. 24-29, στη «Μεσημβρινή» της 20.1.1986, σελ. 21-23, της 21.12.86, σελ. 42-43, της 22.1.1986, σελ. 34-35, της 23.1.1986, σελ. 42-43, της 24.1.1986, σελ. 36-37 και της 25.1.1986, σελ. 38-39 (με επισημάνσεις αθλ. συντακτών από όλο το φάσμα του Τύπου: Γ. Γαβαλάς από τα «Νέα», Ν. Μπαβέλας από την «Ελευθεροτυπία», Χ. Λυμπερόπουλος από την «Απογευματινή», Ν. Κατσαρός από την ΕΡΤ-1, Χρ. Ράπτης από τον «Ελ. Τύπο», Α. Τασούλης από την «Καθημερινή», Δημ. Κωνσταντάρας από την ΕΡΤ-2, Ν. Καραγιαννίδης από τον «Φίλαθλο», Σταύρος Ρεπανάς από τη «Θεσσαλονίκη», Α. Βουρβούλης από την «Εστία», Τ. Γεωργακόπουλος από την «Αυγή», Α. Μπόμης από το «Έθνος», Ζ. Καραβάς από τον «ΡΙζοσπάστη», Στ. Γρατσίας από την «Αθλητική Ηχώ» και την «Ακρόπολι», Δημ. Μπούζας από τα «Σπορ του Βορρά», Γ. Πλατσούκας από τον «Ελλ. Βορρά», Στ. Μπαλτίδης από τη «Μακεδονία», Δημ. Σταυρακάκης από την «Ελεύθερη Ώρα», οι Γ. Διακογιάννης, Μ. Παπαζήσης, Ν. Γαβαλάς από τη «Μεσημβρινή» και Λευτ. Γενεράλης από τη «Βραδυνή»), στα «Νέα» της 21.1.1986, σελ. 20-21, της 22.1.1986, σελ. 20-21 και της 23.1.1986, σελ. 19, στο «Ένα» της 11.9.1986, «Φάκελος», στον «ΡΙζοσπάστη» της 2.11.1986, σελ. 12, στην «Εβδόμη» της 28.12.1986, σελ. 57 (όπου και συνέντευξη του κοινωνιολόγου Κώστα Ζουράρι), στην «Ομάδα και Σπορ» της 20.1.1987, σελ. 3 και της 21.1.1987, σελ. 3, στο «Βήμα» της 14.2.1988, σελ. 27-30 και της 21.2.1988, σελ. 31, στα «Νέα» της

15.2.1988, σελ. 10–11, της 16.2.1988, σελ. 10–11, της 17.2.1988, σελ. 16–17, της 18.2.1988, σελ. 10–11, της 19.2.1988, σελ. 10–11, της 20.2.1988, σελ. 10–11, στα «Επίκαιρα» της 12–18.2.1988, σελ. 18–23, στον «Χρόνο» της 19.5.1988, σελ. 58–61 («Πολιτικοί πίσω από τη Βία»), καθώς και στον «Ελεύθερο Τύπο» της 4.7.1988, σελ. 20–21, της 5.7.1988, σελ. 36–37, της 6.7.1988, σελ. 40, της 7.7.1988, σελ. 40, της 8.7.1988, σελ. 40, της 9–10.7.1988, σελ. 56, της 11.7.1988, σελ. 40 και της 12.7.1988, σελ. 40–41.

Για το θέμα της βίας στα γήπεδα πολύτιμη είναι, τέλος η βελγική ενημερωτική έκδοση «Bibliographie Sport-Agressie-Geweld» (δηλ. Βιβλιογραφία για τον αθλητισμό, την επιθετικότητα και τη βία), που επιμελήθηκαν οι Erwin Hahn, Mark Mercy και Albert Remans, Leuven 1986 και όπου παρατίθενται περί τους 2100 τίτλοι βιβλίων και εργασιών από τη σχετική διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία, καθώς και η έκδοση των «Πρακτικών του Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για την Αντιμετώπιση της Βίας στα Γήπεδα» από την ελληνική Γεν. Γραμματεία Αθλητισμού, Αθήνα 1989.

5. Η **μεθοδολογία** που ακολούθησε η παρούσα έρευνα είχε σύνθετο χαρακτήρα, λόγω της ιδιαιτερότητας του φαινομένου που ερευνήθηκε και λόγω της πολλαπλότητας των ερευνητικών στόχων. Χρησιμοποιήθηκε έτσι η τεκμηριωμένη παρατήρηση για τη μελέτη των δικογραφιών ΠΑΕ, η συμμετοχική παρατήρηση για τη μελέτη της συμπεριφοράς των φιλάθλων στο γήπεδο και η μέθοδος του ερωτηματολογίου για τη μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της στάσης απέναντι στο ερευνώμενο πρόβλημα προσώπων που συνδέονται άμεσα με αυτό (ακραίοι οπαδοί–hooligans, διαιτητές, ποδοσφαιριστές, αστυνομικά όργανα, αθλητικοί συντάκτες) (για τις μεθόδους αυτές βλ. πρόχειρα Β. Φίλια (επιμ.), Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών (επιλογή κειμένων τριών αλλοδαπών συγγραφέων), Αθήνα: Gutenberg, 1977, Μ. Duverger, Μέθοδοι Κοινωνικών Επιστημών, μτφρ. Ν. Παπαδοδήμα, τ. II, Αθήναι, έκδ. ΕΚΚΕ, 1978², Ι. Λαμπίρη–Δημάκη, Η κοινωνιολογία και η μεθοδολογία της, Αθήνα, Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1986⁵, Κ.Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, σελ. 40 επ.). Εξ άλλου, σύνθετος υπήρξε και ο **προγραμματισμός** της έρευνας, της οποίας τα ειδικότερα στάδια κατανεμήθηκαν και πραγματώθηκαν σε μία περίοδο δύο ετών, όπως άλλωστε είχε εξαρχής προβλεφθεί με το ερευνητικό μας πρόγραμμα από 10.5.85.

II. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΥΠΟΕΡΕΥΝΩΝ

Στη συνέχεια παρατίθενται και σχολιάζονται τα κυριότερα ευρήματα των επτά επιμέρους ερευνητικών προγραμμάτων, επίσης, δε συνοψίζονται τα σημαντικότερα γενικά συμπεράσματα της έρευνας και διατυπώνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος.

Α. ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΚΟΓΡΑΦΙΩΝ. 6. Η αρχειακή αυτή έρευνα αφορά στην **αναδίφηση των δικογραφιών και αποφάσεων των αθλητικών δικαστών** για επεισόδια που τελέστηκαν από οπαδούς ομάδων Ποδοσφαιρικών Ανωνύμων Εταιρειών (ΠΑΕ) σε ποδοσφαιρικούς αγώνες (Α' Εθνικής Κατηγορίας) κατά τις αγωνιστικές περιόδους 1980-81, 1981-82, 1982-83, 1983-84, 1984-85 και 1985-1986 (εκδίκαση παραβάσεων των α. 27 ν. 75/1975 και 29 Κανονισμού Αγώνων Ποδοσφαίρου - Κ.Α.Π. - πρβλ. ΦΕΚ Β' 463/27.8.1987). Κυρίως ως «επεισόδια» νοούνται εδώ οι συμπλοκές ή εξυβρίσεις των φιλάθλων μεταξύ τους, με την αστυνομία ή ακόμη με άλλους παράγοντες του γηπέδου, καθώς και οι ρίψεις αντικειμένων ή φθορές στις γηπεδικές εγκαταστάσεις ή σε άλλα κτίσματα (κτίρια, καταστήματα) ή αυτοκίνητα, έστω και απομακρυσμένα από το γήπεδο (πρβλ. α. 1 ν. 1646/18.9.1986 «μέτρα πρόληψης και καταστολής της βίας στους αθλητικούς χώρους και άλλες διατάξεις» καθώς και τις σχετ. συζητήσεις για το σχέδιο του νόμου αυτού στα «Πρακτικά Βουλής», Τμήμα Διακοπής Εργασιών Βουλής, συνεδριάσεις της 8, 11, 12, 13 και 19 Αυγούστου 1986, σελ. 848-876, 877-918, 919-949, 951-1031, 1149-1154). Η μελέτη των δικογραφιών έγινε στα γραφεία της ΕΠΑΕ κατά το χρονικό διάστημα 1.3.1986-30.6.1986 από τον Χρήστο Τσουραμάνη. Ο τελευταίος κατέγραψε τα σχετικά στοιχεία σε ειδικά «Δελτία Στοιχείων Ποδοσφαιρικού Αγώνα», συνεπικουρούμενος από τους Νίκο Κουλούρη, Αναστ. Μοσχόπουλο και Γιάννη Απέργη, και στη συνέχεια συνέταξε ολοκληρωμένη έκθεση πορισμάτων (μια ανακεφαλαίωση της έκθεσης δημοσιεύθηκε στο περ. «Έγκλημα και Κοινωνία», τ.Α' 1987, σελ. 74-79:74-75).

7. Από τη μελέτη αυτή των δικογραφιών διαπιστώθηκε ότι κατά τις διοργανώσεις Πρωταθλήματος και Κυπέλλου τα επεισόδια της περιόδου 1980-1981 ήσαν μόλις 7, στην περίοδο 1981-82 υπερδιπλασιάζονται (16), ενώ στα επόμενα έτη σημειώνεται μια μικρή ύφεση αλλά με σταδιακή επάνοδο στα υψηλά μεγέθη της περιόδου 1981-82, (1982-83:14, 1983-84:9, 1984-85:11, 1985-86:15). Μολονότι στατιστικά οι **αριθμοί των επεισοδίων** κατά τις υπό εξέταση περιόδους είναι περιορισμένοι σε σύγκριση με το σύνολο των διεξαχθέντων αγώνων Πρωταθλήματος (67 επί συνόλου 1638 αγώνων, δηλ. ποσοστό 4%) (πρβλ. πίν. 2 της σχετ. έκθεσης), στην πραγματικότητα τα προκύπτοντα στοιχεία δεν προσφέρονται για εφησυχασμό. Και τούτο διότι ο αριθμός των υποθέσεων που εκδικάστηκαν από τους αθλητικούς δικαστές δεν ταυτίζεται -προφανώς- με τον πολύ μεγαλύτερο «σκοτεινό αριθμό» των σημειωθέντων επεισοδίων στους διεξαχθέντες αγώνες. Ενδιαφέρον είναι ότι οι περισσότερες καταδίκες κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα επιβλήθηκαν στην ομάδα του ΠΑΟΚ (15,8%) και αμέσως μετά στις ομάδες του Άρη (9,8%), της ΑΕΚ, του Ολυμπιακού και του ΠΑΟ (8,5%), καθώς επίσης της Παναχαϊκής και της Λάρισας (7,3%) (πίν. 3). Περαιτέρω από τη μελέτη των δικογραφιών προκύπτει ότι τα επεισόδια αφορούν συνήθως σε ρίψη αντικειμένων (π.χ. πλαστικών μπουκαλιών, κερμάτων, αναπτήρων) (31,0% των περιπτώσεων) και, σε μικρότερο βαθμό, φθορές (υλικές ζημιές, ιδίως σε

αυτοκίνητα), συμπλοκές ή συνδυασμό ρίψης αντικειμένων με συμπλοκές (και στις τρεις περιπτώσεις το ποσοστό είναι 13,4%) (πίν. 8). Τα επεισόδια αυτά κατά κανόνα λαμβάνουν χώρα στον αγωνιστικό χώρο (46,2%) ή στον αγωνιστικό χώρο και τις εξέδρες (14,9%) (πίν. 7), συνήθως δε σημειώνονται μετά τη λήξη του αγώνα (25,3%) ή στη διάρκεια και των δύο ημιχρόνων (20,9%) ή μόνο του δευτέρου ημιχρόνου (16,4%) και ακόμη λιγότερο στη διάρκεια του πρώτου ημιχρόνου (11,9%), λόγω της προφανούς έντασης που δημιουργούν οι κλιμακούμενες φάσεις του αγώνα (πίν. 6). Είναι εξ άλλου χαρακτηριστικό ότι τα επεισόδια συμβαίνουν σχεδόν πάντοτε μέσα σε «ατμόσφαιρα ικανή να οδηγήσει σ' αυτά» (85,1%) (όπως η ατμόσφαιρα αυτή προσδιορίζεται ειδικότερα στην υποέρευνα) και μόνο κατά ένα ποσοστό 14,9% μέσα σε «ήρεμο κλίμα».

Αναφορικά, τώρα, με τη γενικότερη διάρκεια ενός πρωταθλήματος, τα περισσότερα επεισόδια (59,7%) σημειώνονται στον πρώτο αγωνιστικό γύρο και όχι στον δεύτερο (40,3%) (πίν. 5). Μια ερμηνεία του φαινομένου αυτού είναι ότι ίσως οι αντιδράσεις των φιλάθλων είναι περισσότερο φορτισμένες συναισθηματικά στον πρώτο γύρο, όπου τα πάντα εξακολουθούν λίγο-πολύ να «παιζονται» σε ίση βάση, από όσο στον δεύτερο γύρο, όπου τα περιθώρια βαθμολογικών διακυμάνσεων είναι οπωσδήποτε πιο περιορισμένα.

8. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι διαπιστώσεις από τη μελέτη των δικογραφιών σχετικά με τους δράστες και τα θύματα των επεισοδίων (οι έννοιες αυτές δράστη και θύματος είναι πάντως εδώ συγκεχυμένες λόγω της φύσης των συμπλοκών, στις οποίες συνήθως μετέχουν και οι δύο). Μολονότι τα διαθέσιμα στοιχεία είναι εν μέρει ελλιπή (π.χ. ως προς τον αριθμό και την ηλικία των δραστών, που κατά ποσοστά 86,5% και 56,7% χαρακτηρίστηκαν αντίστοιχα ως «απροσδιόριστων» μεγέθη) (πίν. 10 και 11), μπορεί κανείς με σχετική βεβαιότητα να παρατηρήσει ότι οι δράστες αυτοί δρουν κατά κανόνα «από κοινού» ως πλήθος (97%) (πίν. 12), χρησιμοποιούν κατά την τέλεση επεισοδίων διάφορα αντικείμενα π.χ. εναντίον οπαδών της αντίπαλης ομάδας (71,6%) (πίν. 13) και δημιουργούν τις περισσότερες φορές θύματα (58,2%) (πίν. 16), ιδίως προξενώντας σωματικές βλάβες σε διαιτητές/επόπτες (42% του συνόλου), αστυνομικούς (12%) και φιλάθλους (10%) (πίν. 17), αν και εδώ ο «σκοτεινός αριθμός» είναι ιδιαίτερα υψηλός ως προς τα θύματα μεταξύ φιλάθλων. Συνήθως η αστυνομία αποφεύγει να κάνει συλλήψεις των δραστών μέσα στην τεταμένη ατμόσφαιρα που επικρατεί εκείνη την ώρα στο γήπεδο (διαπιστώθηκαν συλλήψεις μόνο σε ποσοστό 26,9% του συνόλου των αγώνων), αλλ' εφ' όσον προβεί σε συλλήψεις αποστέλλει κατά κανόνα τους δράστες στον εισαγγελέα, όπως άλλωστε έχει υποχρέωση κατ' άρθρο 37 Κ.Ποιν.Δ. (94,4% των αγώνων στους οποίους διενεργήθηκαν συλλήψεις) (πίν. 14,15). Εξ άλλου ο αθλητικός δικαστής αντιμετωπίζει τις υποθέσεις των ΠΑΕ που ευθύνονται για τα επεισόδια οπαδών τους και που κρίνονται από αυτόν με όχι ιδιαίτερα αυστηρό τρόπο: Μολονότι οι αποφάσεις του σχεδόν πάντοτε είναι καταδικαστικές (94,4%) (πίν. 19), οι ποινές που επιβάλλει εκτιμώνται ως μάλλον ήπιες: κυρίως χρηματικές (82,1%) (έως 200.000 δρχ.: 60,9%—πίν.21) και ποινές «αποκλεισμού γηπέδου» (10,4%) (για 1-2 αγωνιστικές—πίν. 22) ή και τα δύο (7,5%) (πίν. 20).

Β. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΣΕ ΜΕΛΗ «ΘΥΡΩΝ». 9. Η έρευνα αυτή έγινε με ερωτηματολόγια προς μέλη «θυρών» με ιδιαίτερη παράδοση σε ακραίες εκδηλώσεις. Ειδικότερα ερωτήθηκαν 319 άτομα που δήλωσαν οπαδοί: του «Ολυμπιακού» (99

οπαδοί από τη «θύρα 7» και την «Ερυθρόλευκη Στρατιά»), του «Παναθηναϊκού» (100 οπαδοί από τη «θύρα 13»), της «ΑΕΚ» (60 οπαδοί της «θύρας 21» και των «Originals 21»), του «ΠΑΟΚ» (32 οπαδοί του συνδέσμου Αμπελοκήπων και του συνδέσμου «Συκεών») και του «Άρη» (28 οπαδοί του συνδέσμου «Χαριλάου»). Η δειγματοληψία έγινε, λόγω αντικειμενικών δυσχερειών, με μοναδικά κριτήρια την εικαζόμενη συχνότητα παρουσίας των οπαδών στον σύνδεσμο ή την «θύρα» και την ένταση του ενδιαφέροντός τους γι' αυτήν. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν στα εντευκτήρια των «θυρών» ή σε άλλους συναφείς χώρους της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης (Σεπτέμβριος 1986–Ιούνιος 1987). Η διατύπωση του ερωτηματολογίου και η όλη ευθύνη για τη συμπλήρωσή του, καθώς και για τη σύνταξη της σχετικής έκθεσης πορισμάτων ανατέθηκαν στη Γεωργία Θάνου, συνεπικουρούμενη και από όλα τα άλλα μέλη της Ομάδας. Η έρευνα έγινε πάντως κατά τη φάση αυτή χωρίς «ομάδα ελέγχου», γι' αυτό και στην εν λόγω έκθεση για τα μέλη των «θυρών» τα πορίσματα παρουσιάζονται χωρίς να γίνεται αναφορά σε συγκριτικά στοιχεία ως προς αντίστοιχα νεαρά άτομα-απλούς φιλάθλους, που απλώς πηγαίνουν συχνά στο γήπεδο και που δεν είναι ενταγμένοι σε «θύρες». Ελπίζεται βέβαια ότι θα υπάρξει σύντομα η δυνατότητα να επεκταθεί η ερευνά μας και προς αυτήν την κατεύθυνση, με συμπλήρωση ερωτηματολογίων από άλλα 319 άτομα που θα μπορούν ν' απαρτίσουν μία τέτοια «ομάδα ελέγχου». Μέχρις ότου όμως πραγματοποιηθεί και αυτή η φάση της έρευνας, θεωρήθηκε σκόπιμο ήδη κατά την παρούσα φάση ν' αναζητηθούν και να παρατεθούν ορισμένα διαθέσιμα (αν και συνήθως όχι συγκρίσιμα) παρεμφερή στοιχεία από πηγές όπως η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), ώστε να εκτιμηθεί η τυχόν απόκλιση των ιδιαίτερων γνωρισμάτων των ερωτηθέντων σε σχέση με τα συνήθη γνωρίσματα αντίστοιχων πληθυσμών των μεγάλων αστικών κέντρων (π.χ. ως προς το επίπεδο μόρφωσης, το ύψος των εισοδημάτων κ.λ.π.).

Από την αντιπαράθεση τέτοιων συγκριτικών στοιχείων (όπου αυτά υπάρχουν), η εικόνα των νεαρών ατόμων που πλαισιώνουν μια σκληροπυρηνική «θύρα» εμφανίζεται ως εξής:

ΡΙΘΜ. ΕΡΩΤ.

10. Από **δημογραφική άποψη** οι ερωτηθέντες είναι κυρίως άρρενες 1,2,3 (98,5%), μέσης ηλικίας περί τα 20 έτη. Σχεδόν όλοι (95,3%) είναι άγαμοι και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό από τον αντίστοιχο άρρενα πληθυσμό 15–24 ετών στις περιοχές περιφέρειας πρωτεύουσας και νομού Θεσσαλονίκης κατά το 1981 (93,6%, δηλ. 280.602 στους 299.770: ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού της 5.4.1981, τ. II, Αθήνα 1984, σελ. 56). Οι περισσότεροι 4,5,10 από τους ερωτηθέντες γεννήθηκαν σε μεγαλούπολη (58%), μεγάλωσαν σ' αυτήν (63,3%) και μένουν ακόμη εκεί (69,3%), ενώ οι υπόλοιποι γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και μένουν προ πάντων σε προαστιακές πόλεις 10–80 χιλ. κατοίκων (αντίστοιχα ποσοστά: 22,6%, 19,7%, 19,4%). Η αστικότητα αυτή του πληθυσμού είναι πάντως εύλογη, αφού τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν σχεδόν αποκλειστικά από κατοίκους της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης.

Επίσης μικρή εμφανίζεται από τα στοιχεία αυτά και η μετακίνηση των ερωτηθέντων (και των γονέων τους) προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, από την εποχή της γέννησής τους και μετά.

11. Ως προς την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των ερωτηθέντων αρ-

21 κετοί είναι εκείνοι που δήλωσαν ότι έχουν χάσει τον ένα ή και τους δύο γο-
 20 νείς τους (10,0%) ή ότι έχουν χωρισμένους γονείς (7,3%) και εν μέρει ξανα-
 παντρεμένους (5,1%). Τα ποσοστά αυτά κρίνονται ως αρκετά υψηλά αφού
 κατά τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία ο αριθμός π.χ. των διαζευγμένων
 στις περιοχές περιφέρειας πρωτεύουσας και στον νομό Θεσσαλονίκης για το
 1981 ανέρχεται σε ποσοστό μόλις 1,4% (53.900 επί συνόλου 3.898.847:Ε-
 ΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφής 1981, ανωτ. πίν. 4, σελ. 56,70). Επίσης
 αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, όπως εδήλωσαν οι ερωτηθέντες, ο θάνα-
 23 τος, η διάσταση ή το διαζύγιο με κάποιον γονέα επισυνέβησαν κατά πλειονό-
 τητα (59,4%) στην ευαίσθητη ηλικία κάτω των 12 ετών, γεγονός το οποίο πι-
 θανόν να τους εδημιούργησε σημαντικά ψυχολογικά προβλήματα.

Η υγεία των ερωτηθέντων παρουσιάζεται κατά δήλωσή τους ως πολύ
 27 καλή (91,6%). Μόνο 8 (2,5%) παραδέχθηκαν ότι πάσχουν από ψυχική νόσο -
 αριθμός περίπου ανάλογος (2,2%) με εκείνον του αντίστοιχου γενικού πληθυ-
 σμού (βλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική Κοινωνικής Πρόνοιας και Υγιεινής 1983, Αθή-
 ναι 1986, σελ. 8) - και μόνο 2 ότι είναι τοξικομανείς (βλ. όμως και κατωτ.
 παρ. 25).

11 Εντυπωσιακά χαμηλό (69,9%) είναι το ποσοστό των ερωτηθέντων που
 δήλωσαν ότι μένουν με τους δύο γονείς τους. Κατά πλειονότητα οι ερωτηθέ-
 7 ντες μεγάλωσαν (52,0%) στο ίδιο σπίτι με άλλα 3 άτομα (συνολικά 4 άτομα),
 αλλά είναι μικρότερο το ποσοστό εκείνων που μένουν σήμερα με τον ίδιο
 12 αριθμό ατόμων (43,9%). Σημειώνεται ότι σε γενικότερο επίπεδο ο μέσος
 όρος ατόμων κατά νοικοκυριό σε αστικές περιοχές το 1982 ήταν 3,2 μέλη (Ε-
 ΣΥΕ, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1981/82, Αθήναι 1986, πίν.
 5, σελ. 115). Τούτο επιτρέπει τη διαπίστωση ότι ο αριθμός των μελών στις
 οικογένειες των ερωτηθέντων είναι κάπως μεγαλύτερος (κατά μέσο όρο 3, 6
 μέλη) από εκείνον που παρατηρείται στις αντίστοιχες γεωγραφικές περιοχές.
 Αφ' ετέρου, ως προς τον χώρο διαμονής των ερωτηθέντων, οι σχετικά πε-
 14 ρισσότεροι (39,2%) εδήλωσαν ότι το σπίτι τους αποτελείται από 3 δωμάτια
 και λιγότεροι (28,5%) ότι αποτελείται από 4 δωμάτια, ενώ τα ποσοστά παρα-
 μένουν σχεδόν σταθερά και για το σπίτι όπου οι ερωτηθέντες μεγάλωσαν
 9 (40,4%: 3 δωμάτια: 29,2%: 4 δωμάτια). Εξάλλου ο μέσος όρος δωματίων που
 απαρτίζουν τα σπίτια των ερωτηθέντων είναι 3,6, αριθμός που αντιστοιχεί
 απόλυτα στον μέσο αριθμό δωματίων ανά κατοικία (3,6) του πολεοδομικού
 συγκροτήματος Αθηνών (ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1985,
 Αθήναι 1986, πίν. 11, 21 σελ. 36 επ.

12. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων σε σύγκριση με το
 αντίστοιχο επίπεδο αρρένων 15-24 ετών στην περιφέρεια πρωτεύουσας,
 προκύπτει ότι οι μεταξύ τους διαφορές είναι μάλλον ασήμαντες (απλώς λιγό-
 35 τεροι φοιτητές και περισσότεροι απόφοιτοι γυμνασίου μεταξύ των ερωτηθέ-
 ντων), με κάποια πάντως επιφύλαξη ως προς τη συγκρισιμότητα των στοι-
 χείων λόγω της χρονικής απόστασης μεταξύ του χρόνου απογραφής του γε-
 νικού πληθυσμού (1981) και του χρόνου διεξαγωγής της έρευνάς μας (1987).
 Έτσι: 2,8% των ερωτηθέντων ήσαν πτυχιούχοι ανώτερης σχολής (έναντι
 2,2% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) και 11,3% φοιτητές (ή φοιτήσα-
 ντες) σε ανώτερη ή ανώτατη σχολή (έναντι 17,6%) ένα ποσοστό 22,9% των
 ερωτηθέντων είχαν τελειώσει τη μέση εκπαίδευση (έναντι 21,4% του αντι-

στοιχου γεν. πληθυσμού), 38,2% το γυμνάσιο ή και μερικές τάξεις του λυκείου (έναντι 32,7%) και 22,6% είχαν τελειώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευσή ή και μερικές τάξεις του γυμνασίου ή κάποια κατώτερη ή μέση τεχνική σχολή (έναντι 22,0%) (δεν απάντησαν: 0,9% έναντι 0,7%). Λόγω της σχετικά μικρής ηλικίας των ερωτηθέντων δεν υπήρχαν, πάντως, πτυχιούχοι ανωτάτων σχολών, ενώ αντίθετα στον γενικότερο πληθυσμό ηλικίας 15–24 ετών το ποσοστό των εν λόγω πτυχιούχων, κατά δήλωσή τους, έφθασε το 2,2%. Επίσης δεν edήλωσε κανείς από τους ερωτηθέντες ότι είναι αγράμματος, αν και ορισμένοι δεν είχαν τελειώσει καν τη στοιχειώδη εκπαίδευση: 1,3% έναντι 1,2% (συμπεριλαμβανομένων και αγραμμάτων) του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού – βλ. ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού – κατοικιών της 5.4.1981, τ. II, Αθήναι 1984, πίν. 5, σελ. 83.

36 13. Ως προς τη σχέση των ερωτηθέντων με το σχολείο, αξίζει να παρατηρηθεί ότι αρκετοί από αυτούς (24,8%) έμειναν κατά καιρούς στην ίδια τάξη από απουσίες (συνήθως το ποσοστό εκείνων από τους άρρενες όλης της χώρας που δεν προβιβάζονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση κάθε χρόνο είναι περί το 7%, αν και, οπωσδήποτε, τα στοιχεία δεν είναι συγκρίσιμα –βλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική της Εκπαιδεύσεως 1980/81, Αθήναι 1986, πίν. 46 και 64, 38 σελ. 106, 152). Ακόμη, αρκετοί ερωτηθέντες δέχθηκαν ότι «μερικές φορές» ή 39 «ποτέ» δεν τα πήγαιναν καλά με τους συμμαθητές τους (24,4%) και ότι «πάντοτε» ή «πολλές φορές» είχαν προβλήματα με τους δασκάλους ή καθηγητές τους (51,4%). Ενδιαφέρον είναι να σημειωθεί edώ ότι σε αντίστοιχη έρευνα του ΕΚΚΕ με θέμα τη διάθεση χρόνου και τις διαπροσωπικές σχέσεις των νέων, οι ερωτηθέντες νέοι 15–19 ετών, σε ερώτηση για το πώς βλέπουν τους καθηγητές τους στο σχολείο ή στο Πανεπιστήμιο, απάντησαν κατά μεγάλο ποσοστό ότι τους βλέπουν σαν φίλους των νέων (36,8%) ή έστω σαν υπάλληλους που κάνουν καλά τη δουλειά τους (41,7%) και σίγουρα όχι κάτω από το μάλλον αρνητικό πρίσμα εκείνων που απάντησαν στην έρευνά μας (βλ. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 57: 1985, σελ. 83–144:104 και εφημ. «Το Βήμα της Κυριακής» της 5.4.1987, σελ. 32).

43 14. Περαιτέρω, αναφορικά με το επάγγελμα των ερωτηθέντων, ένα μεγάλο ποσοστό (28,6%) δεν απάντησαν, πράγμα που δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στη διακρίβωση της αληθινής εικόνας για το θέμα αυτό καθώς και 44 στη σύγκριση των στοιχείων αυτών με άλλα όπου ο αριθμός των μη απαντησάντων είναι συνήθως περιορισμένος. Υπό την επιφύλαξη αυτή είναι πάντως βέβαιο ότι ο αριθμός των ερωτηθέντων που edήλωσαν υπάλληλοι ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα, έμποροι, βιοτέχνες (37,8% ή 52,8% των απαντησάντων, χωρίς να περιλαμβάνονται edώ οι μαθητές), υπερβαίνει κατά πολύ τον αριθμό των τεχνιτών και εργατών (22,0% ή 29,2% των απαντησάντων), γεγονός που δεν παρατηρείται αντίστοιχα στους γενικότερους πληθυσμούς των αρρένων εργαζομένων 15–24 ετών στην περιφέρεια πρωτεύουσας (στην τελευταία περίπτωση, οι υπάλληλοι κ.λ.π. ανέρχονται σε ποσοστό 34,7% και οι τεχνίτες–εργάτες σε 55%, ενώ οι μη απαντήσαντες είναι μόλις 2,6%). Εξ άλλου από τους ερωτηθέντες ορισμένοι (1,8% ή 2,6% των απαντησάντων) δήλωσαν ότι

είναι διευθυντικά στελέχη ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα, επιστήμονες ή ελεύθεροι επαγγελματίες (έναντι ποσοστού 7,9% του γενικότερου πληθυσμού – βλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική Εργασία, τόμος XI, τεύχ. 4, Αθήναι 1986, πίν. 5).

- 43 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τους ερωτηθέντες μόνο το 31,9% απάντησαν πως έχουν μια σταθερή εργασία, ενώ από τους υπόλοιπους οι 35,5% δήλωσαν ότι εργάζονται εποχιακά (ανάμεσά τους και ένα ποσοστό 14,4% μαθητές) και οι 28,8% ότι δεν εργάζονται καθόλου (3,8% δεν απάντησαν). Τα στοιχεία αυτά, εφ' όσον γίνει δεκτή η αξιοπιστία τους και συγκριθούν με γενικότερα στοιχεία για τους άρρενες 15–24 ετών της περιφέρειας πρωτευούσης, θα πρέπει να κριθούν ως μάλλον ικανοποιητικά ως προς το ύψος της ανεργίας και υποαπασχόλησης που εμφανίζουν. Και τούτο διότι στον αντίστοιχο ευρύτερο πληθυσμό νέων που αναφέραμε, απασχολούμενοι, έστω και εποχιακά, ήταν μόλις το 28%, οι δε υπόλοιποι είτε edήλωσαν άνεργοι (10%) είτε θεωρήθηκαν ως μη οικονομικώς ενεργοί (61,8%) δηλ. ως άτομα που κατά τον ορισμό της ΕΣΥΕ δηλώνουν πως δεν εργάζονται και πως συγχρόνως δεν ζητούν εργασία – βλ. ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού–κατοικιών της 5.4.1981, τόμ. III, τευχ. Α', Αθήναι 1985, σελ. XXII.

- 46-50 Πολλοί ερωτηθέντες διευκρίνησαν εξ άλλου στις απαντήσεις τους ότι αλλάζουν συχνά επάγγελμα ή/και εργοδότη, κατά κανόνα δύο φορές και (λιγότερο) τρεις φορές, αν και στην πλειονότητά τους απέφυγαν να εξηγήσουν τους λόγους αλλαγής του εργοδότη ή και το διάστημα που έμειναν στον ίδιο εργοδότη.

- 45 15. Ένα κρίσιμο στοιχείο που συμπληρώνει την εικόνα για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των ερωτηθέντων είναι το **μηνιαίο εισόδημα** εκείνων από τους ερωτηθέντες που δήλωσαν ότι εργάζονται (67,4%). Στην πλειονότητά τους οι εργαζόμενοι αυτοί edήλωσαν καθαρό εισόδημα λιγότερο από 35.000 δρχ. (42,9% επί του συνόλου των απαντησάντων ή 28,2% επί του συνόλου των ερωτηθέντων) ή έστω εισόδημα μεταξύ 35.000–60.000 δρχ. (32,9% ή 21,6%, όπως ανωτέρω). Πάντως ο μέσος όρος καθαρού εισοδήματος εκείνων που δέχθηκαν ν' απαντήσουν είναι περί τις 51.500 δρχ. Για να εκτιμηθεί καλύτερα το ύψος του εισοδήματος αυτού αρκεί ν' αναφερθεί ότι σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ για το Δ' τρίμηνο 1986 (οπότε άρχισε να διεξάγεται η παρούσα έρευνα), ο μέσος όρος των μηνιαίων ακαθάριστων αποδοχών των αρρένων υπαλλήλων βιομηχανίας–βιοτεχνίας με απασχόληση άνω των 10 ατόμων στις υπηρεσίες περιφερειακής ανάπτυξης της Ανατολικής Στερεάς και νήσων ήταν 89.364 δρχ. (netto περί τις 74.000) και ο αντίστοιχος μέσος όρος των μηνιαίων αποδοχών των αρρένων εργατών 66.066 δρχ. (396,2 δρχ./ώρα × 6,67 εργάσιμες ώρες × 27 εργάσιμες ημέρες, κατά ημερομίσθιο) (netto περί τις 55.000). Επομένως το καθαρό μηνιαίο εισόδημα που δήλωσαν όσοι ρωτήθηκαν στην έρευνά μας είναι μεν κατώτερο (λόγω της μικρής τους ηλικίας) αλλ' όχι ιδιαίτερα χαμηλό σε σχέση με εκείνο άλλων συναδέλφων τους (βλ. σχτ. στοιχεία της ΕΣΥΕ, Στατιστικές Εργασίας, τόμ. XI, τευχ. 4, Αθήναι 1986, πίν. 5, σελ. 14 επ.).

26

16. Εξ άλλου, στο μέτρο που η γενικότερη κατάσταση ενός γονέα συμβάλλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού του, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα ακόλουθα στοιχεία για την **κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων** των ερωτηθέντων: Σ' ένα ποσοστό 22,3% για τον πατέρα και σε ένα ποσοστό 15,0% για τη μητέρα η υγεία τους χαρακτηρίζεται ως μη καλή, ενώ και για τους δυο γονείς το συνολικό ποσοστό μη καλής υγείας φθάνει το 31,1% (119 στους 319 ερωτηθέντες). Τα ποσοστά αυτά αποκτούν κάπως ενδεικτικότερο χαρακτήρα εάν αντιπαρατεθούν προς το ποσοστό των ασθενών που εξήλθαν (ίσως και περισσότερες από μία φορές) από ιδιωτικά ή/και δημόσια θεραπευτήρια της χώρας στη διάρκεια ενός έτους, με μέση διάρκεια χρόνου νοσηλείας κατά ασθενή τις 13 ημέρες. Το ποσοστό αυτό είναι μόλις 14,8% για το 1981 (1.444.473 ασθενείς επί συνολικού πληθυσμού 9.739.589) και μολονότι η συγκρισιμότητα των στοιχείων αυτών είναι πολύ περιορισμένη, δεν θα ήταν εκτός πραγματικότητας να υποτεθεί ότι η υγεία των γονέων των ερωτηθέντων παρουσιάζει προβλήματα σε ποσοστό άνω του φυσιολογικού μέσου όρου (βλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική Κοινωνικής Πρόνοιας και Υγιεινής 1983, Αθήναι 1986, σελ. 8).

16

17. Από την άλλη πλευρά, ως προς το **επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων** των ερωτηθέντων, οι τυχόν αποκλίσεις που παρατηρούνται σε σχέση με τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό (δηλ. με άτομα και των δύο φύλων της περιφέρειας πρωτεύουσας ηλικίας 40-59 ετών, που είναι η εικαζόμενη ηλικία για τους γονείς των ερωτηθέντων), δεν κρίνονται ως σημαντικές: Οι περισσότεροι γονείς είναι απλοί απόφοιτοι στοιχειώδους εκπαίδευσης (37,9% πατέρες και 42,5% μητέρες, δηλ. κατά μέσο όρο 40,3% έναντι 42,2% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού), ενώ μεγάλα είναι και τα ποσοστά αποφοίτων γυμνασίων ή/και λυκείου (29,2% πατέρες και 35,4% μητέρες, δηλ. κατά μέσο όρο 32,3% έναντι 24,9% του πληθυσμού). Τέλος υπάρχουν εκείνοι που δεν ετελειώσαν (ή δεν άρχισαν καν) το δημοτικό σχολείο (9,1% πατέρες και 11,9% μητέρες, δηλ. κατά μέσο όρο 10,5% έναντι 17,0% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού), αλλά και εκείνοι, αντίστροφα, που έλαβαν πτυχίο στην ανώτερη ή/και ανώτατη εκπαίδευση (17,2% πατέρες και 7,2% μητέρες, δηλ. κατά μέσο όρο 12,2% έναντι 10,4% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) (μη απαντήσαντες: 4,7% των ερωτηθέντων και 5,5% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού). Γενικά μπορεί να λεχθεί ότι εάν υπάρχει, κατά τα δηλωθέντα στοιχεία, μία απόκλιση στον βαθμό παιδείας των γονέων των ερωτηθέντων σε σχέση με τον υπόλοιπο αντίστοιχο πληθυσμό, η απόκλιση αυτή είναι σαφώς προς τα επάνω, δηλ. ενδεικνύει μέσον όρο εκπαιδευτικού επιπέδου των γονέων των ερωτηθέντων υψηλότερο από εκείνον του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού (ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφής 1981, ανωτ., τ. II, πιν. 5, σελ. 83).

18

18. Τέλος, όσον αφορά στο τελευταίο κύριο **επάγγελμα των γονέων** των ερωτηθέντων, η κατάσταση εμφανίζεται ως εξής: Ως προς τις μητέρες, οι πε-

ρισσότερες (65,8%) από αυτές ασχολούνται μόνο με τα οικιακά, έναντι 81,65% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού – βλ. ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Απασχολήσεως) έτους 1986, Αθήνα 1987, σελ. 28) (έναντι 81,65% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού – βλ. ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Απασχόλησης), έτους 1986, Αθήνα 1987, σελ. 28), ενώ από τις υπόλοιπες εργαζόμενες (με εξαίρεση όσων δεν απάντησαν: 1,9%), οι 55,4% απασχολούνται ως μέσες ή κατώτερες υπάλληλοι ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα ή ως έμποροι-εισοδηματίες (έναντι 55,0% του αντίστοιχου πληθυσμού εργαζομένων γυναικών 45–64 ετών στην περιφέρεια πρωτευούσης), οι 36,9% ως βιοτέχνιδες, τεχνίτριες, μικροέμποροι, εργάτριες, αυτοκινητιστές (έναντι 24,3% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) και οι 7,7% ως διευθυντικά στελέχη ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα ή ως ελεύθερες επαγγελματίες (έναντι 20,7% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) (βλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική Εργασίας, τόμ. VI, τευχ. 4, Αθήνα 1986, πιν. 5). Επομένως από τη σύγκριση των στοιχείων αυτών προκύπτει ότι οι μητέρες των ερωτηθέντων είναι εργαζόμενες σε μεγαλύτερο ποσοστό από τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό και εμφανίζουν μεν παράλληλα ποσοστά απασχόλησης με εκείνα του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού στον χώρο της υπαλληλίας, αλλά διαφέρουν κατά το μικρότερο ποσοστό τους σε ανώτερα κ.λ.π. στελέχη και κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους σε εργάτριες, τεχνίτριες κ.λ.π. Περαιτέρω, ως προς τους πατέρες των ερωτηθέντων, μόνο ένα πολύ μικρό τους ποσοστό (αναπάντητα: 4,1%) φαίνεται να μην είναι εργαζόμενοι (έναντι 29,5% μη εργατικού δυναμικού στον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό – βλ. ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Απασχόλησης) έτους 1986, Αθήνα 1987, σελ. 28). Ακόμη, διαπιστώνεται ως προς τους πατέρες των ερωτηθέντων μια μεγαλύτερη ποσοστιαία αναλογία στον χώρο της υπαλληλίας κ.λ.π., συμπεριλαμβανομένων και των ναυτικών (συνολικό ποσοστό: 49,2%), έναντι των αρρένων εργαζομένων 45–64 ετών στην περιφέρεια πρωτευούσης (ποσοστό: 32,5%). Παρατηρείται επίσης μια μικρότερη αναλογία σε επαγγέλματα χειρωνακτικά (τεχνίτες, εργάτες, γεωργοί κ.λ.π.: 34,8% έναντι 44,4% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) αλλά και σε επαγγέλματα διευθυντικά-επιστημονικά (επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες ή ανώτερα στελέχη: 11,9% έναντι 22,3%) (μη απαντήσαντες: 4,1% έναντι 0,8% του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού). Συμπεραίνεται λοιπόν από τα διαθέσιμα στοιχεία ότι οι γονείς των ερωτηθέντων είναι εργαζόμενοι σε ποσοστό μεγαλύτερο από τον γενικό πληθυσμό και απασχολούνται λιγότερο μεν από τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό στα ελεύθερα-επιστημονικά ή διευθυντικά επαγγέλματα και περισσότερο σε επαγγέλματα εργατοτεχνικά (μητέρες, αλλ' όχι πατέρες) ή υπαλληλικά (πατέρες αλλ' όχι μητέρες).

19. Πάντως το μέσο μηνιαίο καθαρό εισόδημα της οικογένειας των ερωτηθέντων εμφανίζεται, κατά δήλωσή τους, ως μάλλον υψηλό. Και τούτο διότι σχεδόν κατά πλειονότητα (47,9%) κυμαίνεται σε επίπεδα από 80.000 δρχ. και πάνω (με ποσοστό μη γνωριζόντων 13,2% και μη απαντησάντων 9,7%),

κατά δε ένα σαφώς μικρότερο τμήμα των ερωτηθέντων (29,2%) σε επίπεδο κάτω των 80.000 δρχ. Γενικά, ο μέσος όρος του δηλωθέντος καθαρού εισοδήματος της οικογένειας των ερωτηθέντων φθάνει τις 100.000 τον μήνα, ενώ, όπως αναφέρθηκε (ανωτ. παρ. 15), το μηνιαίο καθαρό εισόδημα των εργαζομένων για το Δ' τρίμηνο 1986 ήταν για μεν τις αντίστοιχες κατηγορίες υπαλλήλων περί τις 74.000 δρχ., για δε τις κατηγορίες εργατών περί τις 55.000 δρχ. Ζήτημα, βέβαια, τίθεται για το κατά πόσον το εισόδημα αυτό, που δηλώθηκε από τους ερωτηθέντες, ανταποκρίνεται στην πραγματική οικονομική κατάσταση των γονέων τους. Πιστεύω όμως ότι οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους ερωτηθέντες στο θέμα αυτό είναι μάλλον ειλικρινείς, κυρίως εάν συσχετισθούν με τις αντίστοιχες απαντήσεις τους για το προσωπικό τους εισόδημα, που εμφανίζεται, αντίστροφα, ως αρκετά χαμηλό (ανωτ. παρ. 15). Ίσως άλλωστε το σχετικά υψηλό εισόδημα των γονέων να μην είναι ιδιαίτερα δυσεξήγητο, εάν ληφθεί υπόψη ότι περίπου πάνω από το 1/3 των μητέρων των ερωτηθέντων είναι εργαζόμενες και συμβάλλουν έτσι αποφασιστικά (περίπου με επί πλέον 17.000 δρχ. κατά μέσο όρο) στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος.

20. Ένας άλλος κύκλος ζητημάτων που εξετάσθηκε στην έρευνά μας σχετικά με τους γονείς των ερωτηθέντων είναι η **σχέση αυτών των γονέων με τους φορείς της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς και οι σχέσεις τους με τους ερωτηθέντες**, ώστε να διαπιστωθούν οι τυχόν επιδράσεις αυτών των ζητημάτων στις επιλογές και την κοινωνική συμπεριφορά των ερωτηθέντων. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν προκύπτει ότι 62 από τους 319 ερωτηθέντες (ποσοστό 19,4%) παραδέχθηκαν πως ο πατέρας τους ή η μητέρα τους ή και οι δύο απασχόλησαν με την παραβατική τους συμπεριφορά την Αστυνομία ή τα Δικαστήρια. Εξ άλλου, σ' ένα σημαντικό ποσοστό τους (30,4%) οι ερωτηθέντες δήλωσαν πως έχουν πρόβλημα στις σχέσεις τους με κάποιον από τους γονείς τους ή και με τους δύο μαζί (τα πάνε «έτσι κι έτσι» ή «καθόλου καλά» μ' αυτούς). Παράλληλα αποκάλυψαν ότι οι γονείς τους ναι μεν τους συμπεριφέρονται μάλλον ανεκτικά (88,4%) και δεν έχουν «συχνά» ή «πολύ συχνά» προστριβές οι γονείς μεταξύ τους (87,5%), αλλ' ότι οι τελευταίοι αντιδρούν πολλές φορές (35,7%) αρνητικά όταν οι ερωτηθέντες εκδηλώνουν την πρόθεσή τους να πάνε στο γήπεδο.

21. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι πληροφορίες που έδωσαν οι ερωτηθέντες για τον τρόπο με τον οποίο διαθέτουν κατά προτίμηση τον **ελεύθερο χρόνο** τους, ιδίως εάν οι πληροφορίες αυτές συσχετισθούν ενδεικτικά με ανάλογα ευρήματα από την έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) για τη διάθεση του χρόνου των νέων ηλικίας 15-24 ετών στο πολεοδομικό συγκρότημα Αθήνας-Πειραιά (βλ. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τευχ. 57: 1985, σελ. 83-144). Από τη σύγκριση των στοιχείων αυτών προκύπτει ότι οι ερωτηθέντες στην έρευνά μας περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους κατά προτίμηση σε ντισκοτέκ, παμπ και καφετέριες (31,8%) και

κατά δεύτερο λόγο με ταξίδια, εκδρομές, παιχνίδια-εκτός από UFO (10,7%) και με μουσική δραστηριότητα, ακροαματική ή ενεργή (14,5%), πράγμα που εναρμονίζεται αρκετά με τα ενδιαφέροντα των υπόλοιπων νέων της ηλικίας τους, τουλάχιστον ως προς την πρώτη τους προτίμηση: Τα υψηλότερα ποσοστά συγκεντρώνουν και στον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό νέων που ερευνήθηκε από το ΕΚΚΕ οι προτιμήσεις για ντισκοτέκ, ταβέρνες, παμπ, καφετέριες, ζαχαροπλαστεία, μπουζούκια, μπουάτ: 43,1% για τα ερωτηθέντα 473 αγόρια – βλ. Επιθ. Κοινωνικών Ερευνών, ανωτ. σελ. 113). Επίσης και το μικρό ποσοστό εκείνων που δήλωσαν ότι είναι μέλη πολιτιστικού συλλόγου (6,6%) δεν απέχει πολύ από το αντίστοιχο ποσοστό νέων στην έρευνα του ΕΚΚΕ (11%). Περαιτέρω, τα κινηματογραφικά έργα που ενδιαφέρουν τους ερωτηθέντες στην έρευνά μας περισσότερο, δηλ. κατά σειρά προτίμησης τα θρίλλερ (19,7%), τα περιπετειώδη, γουέστερν, πολεμικά (16,6%), τα αστυνομικά (14,8%) και οι κωμωδίες (14,7%) συμβαδίζουν σαφώς με αντίστοιχα ενδιαφέροντα νέων αγοριών 15–19 ετών στην έρευνα του ΕΚΚΕ (περιπετειώδη–πολεμικά–ουέστερν: 58%). Και είναι μεν αλήθεια ότι οι προτιμήσεις αυτές των νέων στην έρευνά μας διαφοροποιούνται κάπως από τις προτιμήσεις νέων μεγαλύτερων ηλικιών 20–24 ετών, στους οποίους οι κοινωνικοπολιτικές ταινίες έχουν το προβάδισμα (55%: βλ. Επιθ. Κοινων. Ερευνών, ανωτ. σελ. 94)· όμως οι μεγαλύτερες αυτές ηλικίες αντιπροσωπεύονται στην έρευνά μας μάλλον περιορισμένα (περίπου το 1/3: 35,5%· πρβλ. ανωτ. παρ. 10 και ερώτ. 2).

22. Κυρίως τα ενδιαφέροντα των ερωτηθέντων εντοπίζονται στα αθλητικά θέματα: Στην τηλεόραση παρακολουθούν κατά πλειονότητα αθλητικές εκπομπές (49,7%), από πλευράς εντύπων διαβάζουν περισσότερο τα αθλητικά περιοδικά (33,4%) (λιγότερο τα κόμικς: 14,7% και τα μουσικά περιοδικά: 15,8%), τα δε αθλητικά νέα μιας πολιτικής εφημερίδας συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη προσοχή τους (41,2%). Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι μολονότι οι ερωτηθέντες στην πλειονότητά τους πιστεύουν «λίγο» (42,6%) ή «καθόλου» (22,0%) σ' αυτά που γράφουν οι εφημερίδες για τον αθλητισμό, όμως από αυτές αντλούν κυρίως την αθλητική τους ενημέρωση (55,2%), και συνήθως διαβάζουν αθλητικές εφημερίδες καθημερινά ή τουλάχιστον 2–3 φορές την εβδομάδα κατά ποσοστό 88,1%. Από άλλες συναφείς ερωτήσεις διαπιστώθηκε ακόμη ότι οι γνώσεις των ερωτηθέντων για προσωπικότητες του αθλητικού χώρου είναι εκπληκτικά καλές (97,0% των ερωτηθέντων απάντησαν σχετικά σωστά με την ακριβή ιδιότητα της κάθε προσωπικότητας), χωρίς να υστερούν κατά πολύ και σε γνώσεις για προσωπικότητες του ευρύτερου κοινωνικού χώρου (π.χ. Δήμαρχος Θεσσαλονίκης) (66,9% ορθές απαντήσεις). Αντίθετα, οι γνώσεις τους για κανόνες του ποδοσφαιρικού παιχνιδιού (π.χ. εάν από πέναλτυ είναι δυνατόν να σημειωθεί οφσάιτ) βρίσκονται σε συγκριτικά χαμηλό επίπεδο (38,9% ορθές (καταφατικές) απαντήσεις).

23. Ένα άλλο συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη των απαντήσε-

ων είναι ότι το έντονο ενδιαφέρον των ερωτηθέντων για τα αθλητικά πράγματα συναρτάται άμεσα και σχεδόν εντοπίζεται στην υποστήριξη της ομάδας τους: Διαβάζουν κυρίως τις αθλητικές εφημερίδες που υποστηρίζουν την ομάδα τους (55,5%), πηγαίνουν στο γήπεδο «πολύ συχνά» (30,7%) και «συχνά» (27,3%) όταν η ομάδα τους παίζει εκτός έδρας, πληρώνοντας μάλιστα οι ίδιοι (84,6%) τα έξοδα μετάβασής τους εκεί (το τελευταίο πάντως δεν φαίνεται ν' ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα), ενώ επί πλέον πηγαίνουν στο γήπεδο να δουν την ομάδα τους ακόμη και όταν το παιχνίδι μεταδίδεται ζωντανό από την τηλεόραση (89,3%). Και αντίστροφα δεν πηγαίνουν στο γήπεδο «ποτέ» (37,3%), ή πηγαίνουν «σπάνια» (25,7%) όταν δεν παίζει η ομάδα τους, ή όταν η ομάδα τους κάνει απλή προπόνηση (67,4%). Ο λόγος πάντως για τον οποίο πηγαίνουν στο γήπεδο, όπως παραδέχθηκαν οι ίδιοι είναι πρώτον μεν για να υποστηρίξουν την ομάδα τους (33,9%), αλλ' επίσης για να εκτονωθούν από την καθημερινότητα (22,8%) και για να μετάσχουν σε μια γιορτή, σ' ένα ξεχωριστό τρόπο διασκέδασης (12,4%).

24. Επίσης οι ερωτηθέντες δήλωσαν κατά συντριπτικό ποσοστό τους ότι ανήκουν σε οργανωμένες ομάδες οπαδών – «θύρες» (86,5%), από τις οποίες άλλωστε λήφθηκε το δείγμα της έρευνάς μας. Οι περισσότεροι διευκρίνησαν ότι ανήκουν στις «θύρες» αυτές για χρονικό διάστημα άνω των δύο ετών (54,5%) και ότι οργανώθηκαν σ' αυτές για να υποστηρίξουν «πιο άμεσα και πιο δυναμικά» την ομάδα τους (40,9%) ή γιατί ένιωσαν κάποια στιγμή την ανάγκη να βρουν ανθρώπους με πίστη στην ίδια ομάδα (17,2%—μεγάλο πάντως υπήρξε το ποσοστό των μη απαντησάντων: 26,9%). Εξήγησαν ακόμη ότι στις «θύρες» υπάρχουν συνήθως οι «επικεφαλής», οι οποίοι δίνουν οδηγίες για το τι θα γίνει (60,2%), και τους οποίους όμως οι ερωτηθέντες δεν «δέχονται» πάντοτε ανεπιφύλακτα, αλλ' αρκετά συχνά τους διαλέγουν οι ίδιοι (20,4%). Μεταξύ τους οι ερωτηθέντες συναντώνται εκτός γηπέδου τουλάχιστον 2–3 φορές την εβδομάδα (60,8%) και τότε–τότε αποφασίζουν εκεί το τι θα κάνουν και τι θα φωνάξουν στο γήπεδο (7,5%). Πάντως τούτο αποφασίζεται κυρίως και κατά την ώρα του αγώνα (34,8%) ή μόνο τότε (53,6%) (μη απαντήσαντες: 4,1%).

25. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές είναι οι απαντήσεις των ερωτηθέντων για την έκταση της αφοσίωσης προς την ομάδα τους: Θα μπορούσαν δηλ. για το χατρήι της ομάδας τους να έφθαναν μέχρι χειροδικίας εναντίον οπαδών άλλης ομάδας (35,0%) ή και εναντίον αστυνομικών (16,8%), καθώς και μέχρι καταστροφής ξένης περιουσίας (8,5%) (μεγάλο και εδώ το ποσοστό των μη απαντησάντων: 34,3%). Και στην πράξη, όμως, οι ερωτηθέντες παραδέχθηκαν ότι «έχουν παίζει ξύλο ή έχουν πετάξει αντικείμενα στο γήπεδο» «συχνά» ή «πολύ συχνά» (49,5%) (απάντησαν «ποτέ»: 16,0%) και ότι όλοι σχεδόν γνωρίζουν άτομα που έχουν συμμετάσχει σε πράξη χουλιγκανισμού ή βανδαλισμού (94,0%) ή που έχουν καταδικασθεί για τις παραπάνω πράξεις (85,0%). Και οι ίδιοι οι ερωτηθέντες παραδέχθηκαν άλλωστε ότι έχουν κατα-

86 δικασθεί για ένα (7,5%) ή για δύο και περισσότερα (6,9%) αδικήματα σχετι-
88 κά με τη βία στα γήπεδα, ή και για άλλα άσχετα αδικήματα (14,1%). Επίσης,
89 στη συντριπτική τους πλειονότητα (96,6%) έχουν «δεί» και άρα έχουν παρευ-
82 μεθεί σε πράξεις χουλιγκανισμού ή βανδαλισμού, ενώ ανάλογη εικόνα συμ-
μετοχής σε επεισόδια παρατηρείται και εκτός γηπέδου: Οι περισσότεροι
(62,7%) παραδέχθηκαν ότι, έστω και «μερικές φορές», έχει τύχει να παίξουν
ξύλο ή και να κάνουν ζημιές πηγαίνοντας στο γήπεδο ή φεύγοντας από αυτό.
Ακόμη, εντύπωση προκαλούν τρία ακόμη στοιχεία που προέκυψαν από την
έρευνα: Πρώτον, ότι σε μια μεγάλη μερίδα ερωτηθέντων, πέρα από το ποδό-
σφαιρο αρέσουν δυναμικά αθλήματα άμεσης επαφής, όπως το μποξ, το κατς,
102 η πάλη, το καράτε και το τζούντο (ποσοστό προτιμήσεων στο σύνολο των
60,58 απαντησάντων: 43,6%). Δεύτερον, ότι πάρα πολλοί από αυτούς έχουν δοκι-
μάσει οι ίδιοι (44,8%) ή έχουν φίλους και γνωστούς, έστω και λιγοστούς
(83,4%), που δοκίμασαν τοξικές ουσίες εξάρτησης, δηλ. ναρκωτικά-διεγερ-
τικά, χάπια κ.λ.π. (Το ποσοστό εκτιμάται ως υπερβολικά υψηλό, ιδίως σε
σύγκριση με τον αριθμό μαθητών που εικάζεται ότι κάνουν περιστασιακή
χρήση τέτοιων τοξικών ουσιών σε πανελλαδική κλίμακα: μόλις 3-6%, αν και
στην Αθήνα τα μεγέθη πρέπει να είναι μεγαλύτερα - βλ. τα σχτ. πορίσματα
από τις έρευνες της «Ομάδας των Ιωαννίνων» και της «Ομάδας του Αιγινή-
τειου Νοσοκομείου» στην εφημ. «Το Βήμα» της 17.4.1985, σελ. 11) και στην
εργασία μου «Ναρκωτικά και Ελληνική Πραγματικότητα», Εισαγωγή στο
80 έργο του Α. Καράμπελα «Ο Έλληνας Τοξικομανής», Αθήνα: Νομική Βι-
βλιοθήκη, 1988, σελ. 28 επ.). Και τρίτον, ότι κατά τη γνώμη των ερωτηθέ-
ντων μέσα στη «θύρα» υπάρχουν πολλά άτομα που θα μπορούσαν να χαρα-
κτηρισθούν ως «ροκάδες» (34,2%), «φρικιά» (16,3%) και «χαπάκηδες ή πρε-
ζάκηδες» (14,2%). Τα παραπάνω στοιχεία δημιουργούν την αίσθηση ότι οι
ερωτηθέντες - μέλη σκληροπυρηνικών «θυρών» εμφανίζουν μια ιδιαίτερη
και λίγο-πολύ σταθερή τάση προς βίαιες εκδηλώσεις, επιθετικότητα και πε-
ριθωριοποίηση. Επίσης κατά ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό 15,6% (5,4%
+ 10,2%) θεωρούν ότι μέσα στη «θύρα» υπάρχουν νεοναζιστές και αναρχοαυ-
τόνομοι, πράγμα που δεν πρέπει να εκπλήσσει ιδιαίτερα, εν όψει των προ-
σπαθειών που καταβάλλονται από τις ακραίες αυτές πολιτικές ομάδες να
διεισδύσουν στους χώρους των hooligans και να τους προσεταιρισθούν
(πρβλ. και τα όσα αναγράφονται για την πολιτική δραστηριότητα των
«euero-hooligans» στην «Έκθεση Ευρυγένη» του Ευρωκοινοβουλίου: Ε.Ε.Σ.
229/9.9.1985, σελ. 99 επ. και 175/15.7.1985, σελ. 211, 212 καθώς και εφημ.
«Ποντίκι» της 24.1.1986, σελ. 20). Εξ άλλου η γνώμη των ερωτηθέντων για
100 ορισμένες κοινωνικοηθικές αξίες ή έννοιες κυμαίνεται σημαντικά: Με βαθ-
μολογία από 0-5 η οικογένεια έλαβε 3,73, η πατρίδα 3,33, η σημαία 3,12, η
θρησκεία 2,50, η παιδεία 2,29 και η πολιτική 1,71 (οι τρεις τελευταίες αξίες
βρίσκονται επομένως περί την «βάση» ή κάτω από αυτήν, ενώ οι τρεις
πρώτες σαφώς υψηλότερα).

26. Ένα άλλο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό των ερωτηθέντων, απόρ-

83 ροια ίσως του φανατισμού για την ομάδα τους και των εν μέρει περιθωρια-
 84 κών τους αντιλήψεων, είναι η αρνητική τους στάση απέναντι στους φανατι-
 90 κούς οπαδούς της αντίπαλης ομάδας και στα παρευρισκόμενα κατά τον αγώ-
 91 να αστυνομικά όργανα: Και για τις δύο αυτές κατηγορίες προσώπων η γνώμη
 των ερωτηθέντων είναι κατά μεγάλο ποσοστό από «μάλλον κακή» έως «πολύ
 κακή» – αντίστοιχα: 71,2% και 80,0%. Συνακόλουθα, και οι λόγοι που, κατά
 τους ερωτηθέντες, συντελούν στη δημιουργία επεισοδίων εντοπίζονται κυ-
 ρίως στην προκλητική συμπεριφορά των οπαδών της άλλης ομάδας (25,8%),
 στις κατά τη γνώμη τους άδικες αποφάσεις των διαιτητών (14,2%), αλλ' επί-
 σης στην παρουσία ή και προκλητική στάση των αστυνομικών (13,7%) κα-
 θώς και στη βαθμολογική κρίσιμότητα του αγώνα (12,0%). Σημαντικό είναι
 τέλος το γεγονός ότι περί τα 2/3 των ερωτηθέντων (62,7%) συμφωνούν ότι
 πρέπει να ληφθούν μέτρα για την καταπολέμηση της βίας στα γήπεδα και ότι
 τα μέτρα αυτά, κατά σειρά σπουδαιότητας, θα έπρεπε ν' αποβλέπουν κυρίως
 στη μεγαλύτερη προστασία των φιλάθλων στο γήπεδο (20,5%), στην αύξηση
 της αστυνόμευσης (π.χ. χωρισμός φιλάθλων, έρευνα υπόπτων: 19,9%), στην
 καταπολέμηση της ανεργίας (13,1%) και στην εισαγωγή μαθήματος αθλητι-
 κής αγωγής στα σχολεία (10,6%), ενώ μικρότερο ποσοστό (8,1%) συγκε-
 ντρωσε το ενδεχόμενο αλλαγών στην αθλητική ηγεσία, στον αθλητικό Τύπο
 ή και στην κοινωνία γενικότερα.

Γ. ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΣΕ ΚΡΙΣΙΜΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ. 27. Η υποέ-
 ρευνα αυτή έγινε για να διερευνηθούν οι ειδικότεροι αντικειμενικοί παράγοντες που
 οδηγούν στην τέλεση επεισοδίων κατά τη διάρκεια ενός αγώνα ποδοσφαίρου ή καλα-
 θοσφαίρισης. Η συλλογή των στοιχείων έγινε με τη μέθοδο της «συμμετοχικής πα-
 ρατήρησης» σε 84 αγώνες ποδοσφαίρου (αντίστοιχα 54 αγώνες της Α' Εθν. Κατηγο-
 ρίας και 30 αγώνες της Β' Εθν. Κατηγορίας) κατά την περίοδο Μαρτίου 1986–Φε-
 βρουαρίου 1987 και σε 13 αγώνες καλαθοσφαίρισης της Α1 Κατηγορίας κατά την
 περίοδο Σεπτεμβρίου–Δεκεμβρίου 1986. Την έρευνα οργάνωσε και διεξήγαγε ο
 Χρήστος Τσουραμάνης μαζί με τους συνεργάτες Καν. Σπηλιόπουλο, Σταύρο Γκατσό-
 πουλο, Αναστ. Μοσχόπουλο, Νίκο Κουλούρη, Δημ. Κατζουράκη, Θωμά Λυπημένο,
 Γιάννη Μάγρα και Νίκο Μορίδη. Κυρίως διαλέχτηκαν για παρατήρηση αγώνες που
 παρουσιάζονταν ως ιδιαίτερα κρίσιμοι και πρόσφοροι για επεισόδια (επρόκειτο για
 αγώνες με βαθμολογική σημασία – π.χ. ενδεχόμενο υποβιβασμού σε κατώτερη κατη-
 γορία ή κατάκτησης τίτλου–, ή/και για αγώνες στους οποίους οι αντίπαλες ομάδες εί-
 χαν προηγούμενες διαφορές ή μπορούν να κινητοποιούν οπαδούς οργανωμένους σε
 «θύρες»). Μετά την παρακολούθηση του κάθε αγώνα συντασσόταν «δελτίο παρατη-
 ρήσεων» που διαμορφώθηκε με εισήγηση του Αντ. Κουλούρη. Τα πορίσματα από την
 έρευνα αυτή αναλύθηκαν από τον Χρ. Τσουραμάνη σε έκθεση που εκδόθηκε ήδη σε
 βιβλίο υπό τον τίτλο «Η συμπεριφορά των Hooligans» Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκ-
 κουλας, 1988 και της οποίας μια ανακεφαλαίωση δημοσιεύθηκε ήδη στο περ.
 «Έγκλημα και Κοινωνία», τ.Α' 1987, σελ. 74–79:75–79.

αποστασιοποίησης και εξωραϊσμού των πραγμάτων. Αρκετές φορές όμως οι απαντήσεις τους βοηθούν, με προσεκτική ερμηνεία, στην καλύτερη κατανόηση του προβλήματος.

32. Το ερωτηματολόγιο για τους διαιτητές (12 ερωτήσεις) προετοιμάστηκε έπειτα από εισήγηση του Αντίνου Κουλούρη, η δε συστηματική συμπλήρωσή του έγινε κατά την περίοδο Απριλίου-Αυγούστου 1986. Τελικά συγκέντρωθηκαν ερωτηματολόγια από 229 διαιτητές των τριών εθνικών κατηγοριών ποδοσφαίρου (43 της Α', 63 της Β' και 94 της Γ' Εθν. κατηγορίας· 29 διαιτητές δεν δήλωσαν την κατηγορία τους), η δε επεξεργασία και ανάλυση των σχετικών στοιχείων έγινε από τη Μαρία Ταβουλάρη σε συνεργασία με τον υπογράφο.

33. Διαπιστώθηκε ότι ο μέσος όρος ηλικίας των ερωτηθέντων διαιτητών είναι περί τα 35 έτη και ότι διαιτητεύουν κατά μέσο όρο ήδη περί τα 11 έτη. Κυρίως είναι απόφοιτοι Λυκείου (48,9%) ή Γυμνασίου (17,0%), γεγονός που δημιουργεί ορισμένες σκέψεις ως προς την αναγκαιότητα καθιέρωσης περυσσότερο συγκεκριμένων μορφωτικών κ.ά. κριτηρίων για την επιλογή διαιτητών στο μέλλον.

34. Όπως αναμενόταν, οι ερωτηθέντες διαιτητές έδωσαν στη συντριπτική τους πλειονότητα αρνητικές απαντήσεις σε ερωτήσεις για το εάν είναι οπαδοί κάποιας ομάδας της κατηγορίας στην οποία διαιτητεύουν (όχι: 98,3%, ναι: 1,7%) και για το εάν επηρεάζονται στο έργο τους από τις προσωπικές τους σχέσεις με τους ποδοσφαιριστές, προπονητές, διοικητικούς ή άλλους αθλητικούς παράγοντες (καθόλου: 96,6%· σχετικά: 3,1%). Λιγότερο κατηγορηματικοί ήταν στην άρνησή τους για το εάν επηρεάζονται στο έργο τους από τις αντιδράσεις των φιλάθλων στην εξέδρα (καθόλου: 90,4%· σχετικά: 9,6%), από τις αντιδράσεις των ποδοσφαιριστών (καθόλου: 73,2%· σχετικά: 19,3%) και από την ψυχολογική τους διάθεση κατά την ώρα του αγώνα (καθόλου: 61,6%· σχετικά 34,1%· πολύ: 4,3%). Οι δηλώσεις αυτές ανατρέπονται ωστόσο από ορισμένες άλλες ερωτήσεις λιγότερο προσωπικού και άμεσου χαρακτήρα, στις οποίες δηλ. οι ερωτηθέντες κλήθηκαν ν' απαντήσουν «προβολικά», «έμμεσα». Έτσι, σε μια υποθετική ερώτηση αντίστοιχη προς την 5η, 43 ερωτηθέντες (18,8%) απάντησαν ότι επηρεάζονται «απόλυτα» στο έργο τους από τη συμπάθειά τους για κάποια ομάδα και 5 (2,2%) ότι επηρεάζονται «σχετικά» (η ποσόστωση υπολογίστηκε σε σύνολο διαιτητών που θεώρησαν ότι μπορεί να επηρεάζονται κατά τη διαιτησία της ομάδας τους). Επίσης και σε μιαν άλλη ερώτηση, συναφή προς τις υπ' αριθ. 9 και 10, αρκετοί απάντησαν ότι δεν θ' ανακαλούσαν μια λανθασμένη απόφασή τους διότι θα σκεφτόντουσαν τις πιθανές αντιδράσεις των ποδοσφαιριστών (17,1%) ή των φιλάθλων της εξέδρας (5,3%). Τέλος, στην ενιαία για όλους τους παράγοντες ερώτηση ως προς το μέγεθος ευθύνης του κάθε παράγοντα για το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα, οι περισσότερες ευθύνες αποδόθηκαν στους πα-

- 12 ριθωριακούς τύπους-hooligans (20,5%), ενώ ακολουθούν σε μικρή απόσταση οι αθλητικοί παράγοντες (19,6%), ο αθλητικός Τύπος (16,7%) και οι φανατικοί φίλαθλοι (14,9%). Αντίθετα ένα μικρό μόνο μέρος των ευθυνών αποδίδεται στους ποδοσφαιριστές (9,9%), στους ίδιους τους διαιτητές (7,7%), στην κοινωνία ως σύνολο (6,8%) και στην αθλητική-πολιτική ηγεσία (4,0%).

Ε' ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΕ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΣΤΕΣ 35. Το ερωτηματολόγιο για ποδοσφαιριστές (13 ερωτήσεις) προετοιμάστηκε και αυτό έπειτα από εισήγηση του Αντίνοου Κουλούρη τον Φεβρουάριο 1986 και η συστηματική του συμπλήρωση ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο 1986. Απαντήθηκαν συνολικά 162 ερωτηματολόγια από ποδοσφαιριστές οι οποίοι κατά την αγωνιστική περίοδο 1985-86 έπαιξαν στις 16 ομάδες της Α' Εθνικής Κατηγορίας. Κρίθηκε σκόπιμο, πέρα από την αξιολόγηση των γενικών απαντήσεων στα ερωτήματα που τέθηκαν, να γίνει και ειδικότερη εκτίμηση των απαντήσεων ανάλογα με το εάν οι ερωτηθέντες έπαιξαν ήδη επαγγελματικό ποδόσφαιρο για χρόνο μικρότερο ή μεγαλύτερο από 6 χρόνια (αντίστοιχα μεγέθη: 46 νέοι ποδοσφαιριστές ή 28,4% και 116 παλαιοί ποδοσφαιριστές ή 71,6%), ώστε να διερευνηθεί η τυχόν ύπαρξη διαφορετικών αντιλήψεων μεταξύ νεότερων και παλαιότερων ποδοσφαιριστών. Η επεξεργασία και ανάλυση των στοιχείων έγινε από τη Μαρία Ταβουλάρη σε συνεργασία με τον υπογράφωντα.

- 2 36. Προέκυψε ότι η μέση «ποδοσφαιρική ηλικία» των ερωτηθέντων είναι
6 περί τα 9 έτη και ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς είναι «βασικοί» παίκτες (74,1%). Το κλίμα των σχέσεων μέσα στην ομάδα κρίθηκε γενικά από τους περισσότερους ως «άριστο» (πιο συγκρατημένοι ήσαν οι παλιοί ποδοσφαιριστές), τούτο όμως αφορούσε περισσότερο στις σχέσεις μεταξύ παικτών (63,0%) και λιγότερο στις σχέσεις των παικτών με τον προπονητή (54,9%) και τη διοίκηση (52,5%), ή του προπονητή με τη διοίκηση (56,8%). Αξιοσημείωτο είναι ότι ως προς το κλίμα των σχέσεων μέσα στην ίδια τη διοίκηση του συλλόγου τους σημειώνονται ακόμη μεγαλύτερες επιφυλάξεις («άριστο» κλίμα: 40,7%, «καλό» κλίμα: 43,2%) και μη απαντήσεις (11,2%). Ανάλογα θετικές αν και περισσότερο εξωραϊσμένες, είναι και οι απαντήσεις των ερωτηθέντων στην άμεση ερώτηση ως προς τις προσωπικές τους σχέσεις με συμπαίκτες («άριστες»: 75,3%), με προπονητή (65,4%) και με διοίκηση (64,1%).

37. Ιδιαίτερα ερευνήθηκαν τα κίνητρα που ωθούν τους παίκτες ν' ασχολούνται με το ποδόσφαιρο και να επιδιώκουν μια καλή απόδοση. Διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς, πέρα από τον άχρωμο λόγο ότι ασχολούνται με το ποδόσφαιρο «γιατί τους αρέσει» (41,4%), επιδιώκουν σ' αυτό κυρίως για επαγγελματικούς-ωφελμιστικούς λόγους («για να κερδίσουν χρήματα»: 31,1%) και όχι τόσο π.χ. για ν' αποκτήσουν φήμη (8,9%) ή για να ολοκληρωθούν σαν προσωπικότητες (7,8%).

- 7 Περαιτέρω συνάγεται ότι εκείνο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τους ερωτηθέντες στην προσπάθειά τους να παίζουν καλά είναι η (καλή) γνώμη του προπο-

- νητή (85,8%) και της οικογένειάς τους (84,0%), σε μικρότερο, δε, βαθμό η γνώμη των φιλάθλων (79,6%), της διοίκησης (78,4%), των συμπαικτών (75,3%) και των φίλων τους (75,3%) (στους νεότερους ποδοσφαιριστές «μετράει» ωστόσο περισσότερο η γνώμη των φιλάθλων -82,6%, του προπονητή και των συμπαικτών: εξ ίσου 80,4% και στις δύο τελευταίες περιπτώσεις). Παρόμοια, και στην ερώτηση σχετικά με τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η (καλή ή κακή) απόδοση των ποδοσφαιριστών σ' ένα αγώνα, το μεγαλύτερο βάρος αποδίδεται στο σύστημα προπόνησης (94,4%) και στην ψυχολογική κατάσταση των παικτών (90,7%), αλλ' επίσης στην τεχνική τους κατάρτιση (84,6%), στις διανοητικές τους ικανότητες (80,3%) και στις επιδοκιμασίες των φιλάθλων (83,3%), ενώ μικρότερη εμφανίζεται να είναι η σημασία της διαιτησίας (74,7%), των πριμ από τη διοίκηση (71,0%), των αποδοκιμασιών από τους φιλάθλους (63,6%) και του φόβου για αποκλεισμό του παίκτη από την ενδεκάδα (56,2%). Προκύπτει επομένως ότι οι παίκτες επηρεάζονται στην απόδοσή τους από τεχνικούς κυρίως παράγοντες και ότι ως γνήσιοι επαγγελματίες προσπαθούν συνήθως να παραμείνουν ψυχροί στις αποδοκιμασίες των φιλάθλων. Τους ενδιαφέρει ωστόσο να έχουν ενθάρρυνση από την εξέδρα και να βρίσκονται σε καλή ψυχολογική κατάσταση, γεγονός το οποίο γι' αυτούς παρουσιάζεται να έχει μεγαλύτερη σημασία, ίσως, από στενούς συγκυριακούς παράγοντες, όπως τα πριμ και ο αποκλεισμός από την ενδεκάδα.

38. Ενδιαφέροντα στοιχεία τεκμαίρονται και από ειδικότερες ερωτήσεις με τις οποίες επιχειρήθηκε η διερεύνηση των πιθανών ψυχολογικών αντιδράσεων (και του βαθμού αυτοκυριαρχίας) των ερωτηθέντων απέναντι στους αντίπαλους παίκτες, στον διαιτητή και τους φιλάθλους. Μολονότι δηλ. οι ερωτηθέντες προσπάθησαν γενικά στις προηγούμενες απαντήσεις τους να δώσουν την εντύπωση ψυχρών και αποστασιοποιημένων παικτών, παραδέχονται ήδη κατά ένα ποσοστό τους πως όταν έχει «ανάψει» το παιχνίδι ή όταν υπάρχει αφορμή, μπορούν να κάνουν επικίνδυνο παιχνίδι (11,1% και 13,6% αντίστοιχα). Επίσης δέχθηκαν πως όταν υπάρχει αφορμή, μπορούν και ν' αντιμιλήσουν στον διαιτητή (12,4%) ή, εφ' όσον βρεθούν σε κατάσταση «εκτός εαυτού», ακόμη και να τον βρίσουν (22,8%) (πιο επιθετικοί οι νέοι). Εξ άλλου, εάν τους επιδειχθεί από τον διαιτητή πρώτη κίτρινη κάρτα ή κόκκινη κάρτα (αποβολή), νιώθουν, μεταξύ άλλων, στενοχώρια για την ομάδα τους (19,8%-39,5%) και θυμό για τον εαυτό τους (21,0%-17,3%), ενώ στις δύο τελευταίες περιπτώσεις (της δεύτερης κίτρινης και της κόκκινης κάρτας) αισθάνονται σε κάποιο ποσοστό κι ένα σιωπηλό θυμό για τον διαιτητή (12,9%-17,9%).
10. Περαιτέρω οι ερωτηθέντες θεώρησαν ότι οι φιλάθλοι στην εξέδρα μπορούν το πολύ να φωνάζουν συνθήματα υπέρ της ομάδας τους (91,4%) και πάντως όχι να στρέφονται με συνθήματα κατά της αντίπαλης ομάδας (1,9%), να κοροϊδεύουν τους ποδοσφαιριστές (0,6%) κ.λ.π. Παρουσιάζουν έτσι οι ερωτηθέντες ποδοσφαιριστές μια ηυξημένη και οπωσδήποτε εξωπραγματική

- ευαισθησία για τις μικροπαρεκτροπές που συμβαίνουν συχνά εκ μέρους των φιλάθλων στα γήπεδα, ενώ από την πλευρά τους οι ίδιοι αυτοί ποδοσφαιριστές παραδέχονται ότι δεν θα στενοχωρούνταν ιδιαίτερα σε περίπτωση που θα χτυπούσαν κατά λάθος ένα αντίπαλο (μόλις 4,9% είπαν πως θ' αντιδρούσαν στενοχωρούμενοι, ενώ οι περισσότεροι είπαν απλώς ότι θα ζητούσαν συγνώμη: 57,4% ή θα τον βοηθούσαν να σηκωθεί: 36,4%).
- 13 Τέλος στην ερώτηση για τις ευθύνες του κάθε παράγοντα απέναντι στο φαινόμενο της βίας των γηπέδων, το βάρος της αποδοκιμασίας έπεσε στους περιθωριακούς τύπους-hooligans (26,2%), τους διαιτητές (16,0%), τον αθλητικό Τύπο (13,7%) και στους φανατικούς φιλάθλους (11,4%), ενώ μικρότερα ποσοστά συγκέντρωσαν οι αθλητικοί παράγοντες (10,3%), η κοινωνία ως σύνολο (10,2%), η αθλητική-πολιτική ηγεσία και ευλόγως οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ποδοσφαιριστές, που θεώρησαν τους εαυτούς τους ως τους περισσότερο αμέτοχους ευθυνών (5,1%).

ΣΤ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΕ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ. 39. Το ερωτηματολόγιο αυτό σε αστυνομικά όργανα (23 ερωτήσεις) προετοιμάστηκε από τον Αντίνοο Κουλούρη στις αρχές Σεπτεμβρίου 1986, η δε συμπλήρωσή του έγινε από τα μέσα Σεπτεμβρίου 1986 έως τα τέλη Μαρτίου 1987. Συνολικά συγκεντρώθηκαν 332 ερωτηματολόγια, που συμπληρώθηκαν από δυνάμεις των ΜΑΤ-ΜΕΑ και από αστυνομικούς ενταγμένους στη δύναμη αστυνομικών τμημάτων επιφορτισμένων με την τήρηση της τάξης σε ποδοσφαιρικά γήπεδα (τυχαίο δείγμα 1/10 της συνολικής δύναμης κάθε αστυνομικού τμήματος) στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Η επεξεργασία και ανάλυση των απαντήσεων έγινε από τη Μαρία Ταβουλάρη σε συνεργασία με τον υπογράφωντα.

40. Όπως συνάγεται από τις απαντήσεις που δόθηκαν, οι περισσότεροι ερωτηθέντες αστυνομικοί γεννήθηκαν σε χωριά κάτω των 2000 κατοίκων (51,2%), κυρίως ορεινά, και είναι προ πάντων νέοι άνθρωποι 25-31 ετών (58,1%), από πατέρα αγρότη (46,0%) ή εργάτη (11,5%), έγγαμοι (62,95%) με παιδι(ά) (57,3%) και κατά κανόνα με δευτεροβάθμια παιδεία (53,2%). Συνήθως έχουν μικρή μόνο υπηρεσία 2-5 ετών στο αστυνομικό σώμα (88,2%) και ο τόπος υπηρεσίας τους βρίσκεται στους νομούς Αττικής (39,9%) και Θεσσαλονίκης (60,1%), από όπου ελήφθη άλλωστε εξ ολοκλήρου το δείγμα μας.
- 9 Θεωρούν ως «πολύ καλό» (37,1%) ή «άριστο» (28,9%) το γενικό κλίμα σχέσεων που υπάρχει μεταξύ των συναδέλφων τους, ενώ ειδικά στις δικές τους σχέσεις με τους άλλους συναδέλφους τους το κλίμα εμφανίζεται ακόμη καλύτερο («πολύ καλό: 37,0%, «άριστο»: 38,5%). Πάντως η εικόνα αυτή της αδιατάρακτης σύμπνοιας φαίνεται κάπως να υποχωρεί ως προς τις σχέσεις των συναδέλφων τους (έμμεση ερώτηση) με τους προϊσταμένους τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς: Το κλίμα χαρακτηρίζεται εδώ κυρίως ως «πολύ καλό» (31,5%) ή «καλό» (28,2%) και όχι τόσο πολύ ως «άριστο» (24,2%).

- 12 41. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι ερωτηθέντες θεωρούν το **επάγγελμα** των αστυνομικών που είναι επιφορτισμένοι με την καταστολή βιαιοτήτων, ως «σκληρό και επικίνδυνο» (39,7%), αλλ' ακόμη ως «κοινωνικό λειτουργήμα» (30,0%), γεγονός που δίνει μια ιδιαίτερη διάσταση εκλογίκευσης και εξιδανίκευσης στον τρόπο με τον οποίο οι ερωτηθέντες ερμηνεύουν τον άχαρο ρόλο τους. Γενικά οι ερωτηθέντες δηλώνουν ότι οι ίδιοι είναι ανεπηρεάστοι στην
- 14α εκτέλεση του έργου τους από προσωπικές συμπάθειες για κάποια ομάδα (απάντησαν «ποτέ»: 80,4%· «πολύ σπάνια» 9,6%), σε έμμεσες όμως συναφείς
- 14β ερωτήσεις παραδέχονται ότι «ορισμένοι συνάδελφοί» τους παρασύρονται κάποτε («μερικές φορές»: 15,4%, «σπάνια»: 9,9%, «πολύ σπάνια»: 36,8%)
- 15 από τέτοιου είδους συμπάθειες, ή από την ψυχολογική τους διάθεση – φόβος, εκνευρισμοί, οργή – («μερικές φορές»: 30,1%, «σπάνια»: 15,4%, «πολύ σπάνια»: 27,4%). Επίσης αναγνωρίζουν σε ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό ότι οι εκδηλώσεις βίας σε αθλητικούς χώρους προκαλούν σ' ένα αστυνομικό
- 16 διάθεση για δυναμική επέμβαση (13,2%), φόβο, οργή ή θυμό (11,2%) καθώς και αγωνία (11,9%), αν και οι κυρίως αντιδράσεις τους είναι η διάθεση για
- 18 αποτροπή των επεισοδίων με ψυχραιμία, χωρίς χρήση βίας (40,1%), και η λύπη (21,0%). Περαιτέρω παραδέχονται ότι η βία που εκδηλώνεται στα γήπεδα επιβάλλει μια πιο **δυναμική επέμβαση των δυνάμεων καταστολής** από όσο η βία στις πολιτικές συγκεντρώσεις (77,4%) και ότι όχι σπάνια η
- 17 εντολή για δυναμική επέμβαση έρχεται καθυστερημένα, με αποτέλεσμα την κλιμάκωση των βίαιων εκδηλώσεων στα γήπεδα («πολύ συχνά»: 15,7%, «συχνά»: 15,7%, «μερικές φορές»: 27,2%).

42. Πιστεύουν ακόμη ότι ένας αστυνομικός μπορεί να χάσει την ψυχραιμία του σε περιπτώσεις ρίψης αντικειμένων εναντίον του (35,0%) ή όταν εκ-
- 21 στομίζονται βρισιές εναντίον του (14,5%) κ.λ.π. Πάντως και στις περιπτώσεις αυτές οι **αντιδράσεις των ερωτηθέντων** φαίνονται να περιορίζονται σε
- 22 κάποια πλαίσια αυτοσυγκράτησης είτε πρόκειται για φανατικούς φιλάθλους, είτε και για ακραίους οπαδούς-hooligans (οι απαντήσεις δεν διαφέρουν πολύ): σύσταση για τις λιγότερο σοβαρές περιπτώσεις, όπως π.χ. για άσεμνες εκφράσεις μεταξύ φιλάθλων, άσεμνα συνθήματα, προκλητική αδιαφορία για την αστυνομική παρουσία κ.λ.π., και δραστηκότερα μέτρα (κυρίως προσπάθεια για σύλληψη του ταραξία) στις σοβαρότερες ή/και προσωπικότερες για τους αστυνομικούς περιπτώσεις, όπως για έντονες βρισιές κατά του αστυνομικού, για απρόκλητες επιθέσεις ή σπρωξιές και χτυπήματα εναντίον του, καθώς και για συγκρούσεις μεταξύ οπαδών ή πρόκληση φθορών στους αθλητικούς χώρους. Αναγνωρίζουν τέλος ότι η γνώμη τους για τους hooligans είναι κατά βάση «πολύ κακή» (75,5% έναντι μόλις 7,8% για τους απλώς φανατικούς φιλάθλους) ότι επιθετικότεροι είναι οι hooligans κάτω των 20 ετών (87,0%) και ότι για το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα η ευθύνη βαρύνει κυρίως τους περιθωριακούς τύπους-hooligans (24,8%), αλλ' επίσης τους αθλητικούς παράγοντες (16,3%), τον αθλητικό Τύπο (14,7%) και τους διαιτητές (12,6%). Μικρότερη ευθύνη αποδίδεται αντίθετα στους φανατικούς φιλά-
- 19
- 20
- 23

θλους (10,4%), στην κοινωνία ως σύνολο (10,0%), στην αθλητική-πολιτική ηγεσία (7,3%) και στους ποδοσφαιριστές (3,9%).

Ζ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΕ ΑΘΛΗΤΙΚΟΥΣ ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ. 43. Το ερωτηματολόγιο αυτό σε αθλητικούς συντάκτες (36 ερωτήσεις) προετοιμάστηκε τον Ιούνιο 1986 από τη Μαρία Ταβουλάρη και τον Νίκο Κουλούρη, που είχαν ακολουθήσει και την ευθύνη για τη συμπλήρωσή του κατά την περίοδο Οκτωβρίου 1986-Μαΐου 1987. Απαντήθηκαν συνολικά 142 ερωτηματολόγια από αθλητικούς συντάκτες (κατά κανόνα μέλη του Πανελληνίου Συνδέσμου Αθλητικού Τύπου-ΠΣΑΤ) της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας, που εργάζονται στις ημερήσιες πολιτικές εφημερίδες, τις αθλητικές εφημερίδες, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και το Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων. Η επεξεργασία και ανάλυση των απαντήσεων έγιναν από τη Μαρία Ταβουλάρη σε συνεργασία με τον υπογράφο.

44. Όπως τεκμαίρεται από τις απαντήσεις τους, οι ερωτηθέντες είναι 1,4 σχεδόν όλοι άνδρες (98,6%) και επαγγελματίες αθλητικοί δημοσιογράφοι 2 (96,5%), συχνότερα νεαροί 22-23 ετών ή μεσήλικες γύρω στα 50, με κυρίως 5 ποτό γέννησης την Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη (64,5%). Με την αθλητική δημοσιογραφία άρχισαν να πρωτοασχολούνται ιδίως μετά το 1973 (53,5%). Όλοι σχεδόν εργάζονται σε εφημερίδες ή άλλα έντυπα και δη 7 είτε αποκλειστικά (62,4%) είτε και σε συνδυασμό με απασχόλησή τους στη 9 ραδιοτηλεόραση (35,5%). Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (69,8%) ασχολούνται μόνο με την αθλητική δημοσιογραφία, η οποία τους ενδιαφέρει για κοινούς και όχι ιδιαίτερα ξεκαθαρισμένους λόγους (η άχρωμη αν και συναισθηματικά φορτισμένη απάντηση «ασχολούμαι με την αθλητική δημοσιογραφία επειδή μου αρέσει» συγκέντρωσε και εδώ - πρβλ. ανωτ. παρ. 37 ως προς αντίστοιχη απάντηση των ποδοσφαιριστών - τις περισσότερες προτιμήσεις: 45,5%). Αρκετοί θεωρούν πάντως τη δουλειά τους ως κοινωνικό λειτούργημα (37,2%) αλλά και ως μια επικίνδυνη απασχόληση (κυρίως, όπως 11 12 εδήλωσαν, λόγω της κακής νοοτροπίας των οπαδών κάποιων ομάδων: 30,9%, ή λόγω του ότι από την προβολή των γεγονότων θίγονται ορισμένοι: 13 26,1%). Από την άλλη όμως πλευρά η αξιοπιστία και εγκυρότητα του αθλητικού Τύπου δεν κρίθηκαν ως ιδιαίτερα υψηλού επιπέδου: Η βαθμολογία 0-5 10 με άριστα αξιοπιστίας το 10 συγκέντρωσε δυστυχώς το 83,1% των προτιμήσεων...

45. Ως προς τις σχέσεις τους με άλλους εργαζόμενους στον αθλητικό Τύπο οι ερωτηθέντες αθλητικοί συντάκτες, όπως αντίστοιχα και οι άλλοι παράγοντες που εξετάσαμε ήδη (ανωτ. παρ. 36 και 40 για ποδοσφαιριστές και 14 αστυνομικά όργανα) διαφοροποιούν σημαντικά αφ' ενός τις σχέσεις τους με άλλους συναδέλφους, που τις θεωρούν κατά μεγάλο ποσοστό ως «πολύ καλές» (26,6%) ή «άριστες» (14,1%), και αφ' ετέρου τις σχέσεις τους με προϊσταμένους, όπου τα αντίστοιχα μεγέθη εμφανίζονται ποσοτικά και ποιοτικά

- 15 διάφορα (αρχισυντάκτες: σχέσεις «πολύ καλές»: 25,2% και «άριστες»: 8,1% διευθυντές: σχέσεις «πολύ καλές» 19,5% και «άριστες» 8,5%, ιδιοκτήτες εφημερίδων: σχέσεις «πολύ καλές» 15,3% και «άριστες» 8,1%). Ίσως η απόσταση αυτή στις σχέσεις μεταξύ αθλητικών συντακτών και των προϊσταμένων τους να υποδηλώνει και μία διάθεση αυτονομίας στη δουλειά τους, πράγμα που επιβεβαιώνεται άλλωστε και από τον τρόπο αντίδρασής τους σε
- 16 τυχόν υποδείξεις ή άλλες παρεμβάσεις των προϊσταμένων τους: Αν π.χ. οι προϊστάμενοί τους τους υποχρέωναν να γράψουν κάτι αντίθετο με τις πεποιθήσεις τους ή τις προσωπικές τους διαπιστώσεις, οι ερωτηθέντες κατά πλειονότητα δεν θα το έγραφαν, αντιδρώντας στις πιέσεις αυτές με διαλλακτικούς ή και δυναμικούς τρόπους (50,7%), ενώ μια σημαντική μερίδα των ερωτηθέντων θα δέχονταν, αντίστροφα, να το γράψουν, έστω και εκδηλώνοντας την ποικιλότροπη αντίθεσή τους (34,3%). Σημαντικό είναι ακόμη να σημειωθεί ότι οι ερωτηθέντες συντάκτες εν μέρει μόνο συμμετέχουν στη διαμόρφωση των τίτλων των δημοσιευμάτων τους (69,6%), ακόμη δε λιγότερο στη διαμόρφωση των πρωτοσέλιδων τίτλων (49,2%), που συνήθως είναι αποκλειστικό έργο των προϊσταμένων τους.

46. Οι ερωτηθέντες θεωρούν πως και όταν καλύπτουν δημοσιογραφικά
- 19 τον αγώνα μιας ομάδας που συμπαθούν ιδιαίτερα (και τούτο έχει τύχει να γίνει τις περισσότερες φορές: 91,3%), καταφέρνουν πάντως να είναι αντικειμενικοί στις κρίσεις τους «απόλυτα» ή έστω «αρκετά» (87,0%). Επίσης θεωρούν ότι παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεπηρέαστοι στη διαμόρφωση της γνώμης τους για κάποιον αγώνα από τις αντιδράσεις των φιλάθλων («καθόλου»: 47,5%· «ελάχιστα»: 20,6%· «λίγο»: 9,9%). Παραδέχονται ωστόσο, όταν αναφέρονται («προβολικά») σε συναδέλφους τους, ότι μπορεί ένας
- 20 δημοσιογράφος «πολύ συχνά» ή «συχνά» να επηρεάζεται στο έργο του από την προσωπική του συμπάθεια για κάποιαν ομάδα (67,9%), ή ακόμη από την
- 23 ψυχολογική του διάθεση (πάντως 33,6% των ερωτηθέντων θεωρήσαν ότι η διάθεση αυτή δεν επηρεάζει «καθόλου» τον δημοσιογράφο στην αντικειμενικότητα της κρίσης του), ή τέλος από τις φιλικές του σχέσεις με ποδοσφαιριστές, προπονητές, διοικητικούς ή άλλους αθλητικούς παράγοντες («απόλυτα»: 9,4%, «αρκετά»: 43,2%, «σχετικά»: 17,3%) καθώς και από το τοπικιστικό στοιχείο (αντίστοιχες απαντήσεις: 10,6%· 33,3%· 14,4%).

47. Από ορισμένες άλλες ερωτήσεις σχετικές με τον βαθμό ψυχραιμίας και ευθυκρισίας των αθλητικών συντακτών συνάγεται ακόμη ότι οι ερωτηθέντες δημοσιογράφοι, εάν άθελά τους έθιγαν κάποιον με τα γραφόμενά τους και κατόπιν διαπίστωναν το λάθος τους, «θα αναιρούσαν στο προσεχές φύλλο τα όσα έγραφαν (διαψεύδοντάς τα οι ίδιοι) σαν να ζητούσαν συγνώμη»
- 24 (89,3%) και ότι όχι σπάνια («πολύ συχνά», «συχνά», «μερικές φορές») ορισμένοι από τους συναδέλφους τους γράφουν ηθελήμενα ανακρίβειες που θίγουν άδικα ορισμένους αθλητές ή παράγοντες (62,2%). Διαπιστώθηκε περαιτέρω ότι οι εκδηλώσεις βίας στους αθλητικούς χώρους προκαλούν σ' ένα
- 26

27 αθλητικό συντάκτη κυρίως διάθεση για ειδησεογραφική κάλυψη και καυτη-
 28 ριασμό των υπευθύνων (38,8%), αλλ' επίσης λύπη (19,5%) και έντονη δυσα-
 29 ρέσκεια (15,6%), όχι όμως τόσο πολύ θυμό (8,3%) ή διάθεση για αποτροπή
 31 επεισοδίων (8,1%). Και ότι περισσότερο ενοχλούν ένα αθλητικό συντάκτη
 την ώρα που καλύπτει δημοσιογραφικά ένα αγώνα οι βρισιές κατά των εκ-
 προσώπων του αθλητικού Τύπου («πουλημένες» κ.λ.π.) (21,2%), τα άσεμνα
 συνθήματα εναντίον του (20,4%) και η προκλητική συμπεριφορά απέναντί
 του (20,0%), δηλ. μορφές συμπεριφοράς που στρέφονται άμεσα ή προσωπικά
 εναντίον του αθλητικού συντάκτη. Αντίθετα, οι αντιδράσεις του παρουσιάζο-
 νται μειωμένες όταν τα επεισόδια ή οι βιαιοπραγίες δεν έχουν τέτοιο προσω-
 πικό χαρακτήρα – π.χ. συγκρούσεις μεταξύ ομάδων: 12,8%. Ανάλογες διαπι-
 στώσεις ως προς το τι ενοχλεί περισσότερο ένα αθλητικό συντάκτη μπορούν
 να γίνουν και για την περίπτωση κατά την οποία αυτός παρακολουθεί ιδιωτι-
 κά έναν αγώνα.

30 48. Εξ άλλου οι αντιδράσεις των ερωτηθέντων σε περιπτώσεις επεισο-
 δίων παρουσιάζουν μία δυναμική όχι απόλυτα ταυτισμένη με τον προσωπικό
 ή μη χαρακτήρα της βιαιοπραγίας: οι ερωτηθέντες θα ήσαν π.χ. διατεθειμέ-
 νοι να προσφύγουν στην αστυνομία όχι μόνο σε περίπτωση επιθετικής συ-
 μπεριφοράς κατά συναδέλφων τους (54,2%) ή κατά των ιδίων προσωπικά
 (55,2%), αλλ' επίσης για βιαιοπραγίες κατά αστυνομικών (34,9%) ή για συ-
 γκρούσεις μεταξύ φιλάθλων (59,5%). Γενικά όμως θα απέφευγαν να αντιδρά-
 σουν ιδιαίτερα σε απλές μικροπαρεκτροπές (θ' αντιδρούσαν π.χ. με επίδειξη
 αδιαφορίας για άσεμνες εκφράσεις μεταξύ φιλάθλων: 41,5% και με συστά-
 σεις στους φιλάθλους για προκλητική αδιαφορία τους απέναντι στην αστυνο-
 μική παρουσία: 32,1%) και δεν θα προχωρούσαν σε βίαιη απώθηση των τα-
 ραξιών, εκτός εάν – μερικές φορές – επρόκειτο για απρόκλητη επίθεση εν-
 ντίον τους (περί το 23%) ή εναντίον συναδέλφων τους αθλητικών συντακτών
 (περί το 9%).

34 49. Περαιτέρω οι ερωτηθέντες αθλητικοί συντάκτες, όπως αντίστοιχα
 35 και τα αστυνομικά όργανα (ανωτ. παρ. 42), παραδέχθηκαν ότι η γνώμη τους
 33 για τους hooligans είναι κατά βάση «πολύ κακή» (74,4%), ότι επιθετικότεροι
 είναι οι hooligans κάτω των 20 ετών (89,5%) και ότι η βία που εκδηλώνεται
 στα γήπεδα επιβάλλει μια δυναμικότερη επέμβαση των δυνάμεων καταστο-
 λής από τη βία που εκδηλώνεται κάποτε σε πολιτικές συγκεντρώσεις
 (54,6%). Εξ άλλου θεωρήθηκε ότι για την καταπολέμηση της βίας στα γήπε-
 36 δα θα πρέπει να ληφθούν κυρίως προληπτικά-παιδαγωγικά μέτρα, όπως η ει-
 σαγωγή μαθήματος αθλητικής αγωγής στα σχολεία (22,1%), αλλ' ότι θα πρέ-
 πει επίσης να δοθεί έμφαση στην αύξηση της ασυνόμησης για την αποτρο-
 πή επεισοδίων (π.χ. χωρισμός φιλάθλων, έρευνα υπόπτων) (17,4%), στην επι-
 βολή αυστηρότερων ποινών (9,0%), στη δυναμικότερη επέμβαση της αστυ-
 νομίας όταν γίνονται επεισόδια (7,2%) και ακόμη στην υιοθέτηση άλλων γε-
 νικότερων μέτρων (αλλαγές στην αθλητική ηγεσία, στον αθλητικό Τύπο και

την κοινωνία γενικότερα: 11,0%· καταπολέμηση της ανεργίας: 7,9%). Τέλος στην ενιαία ερώτηση για το ποιούς βαρύνει κατά σειρά η ευθύνη της βίας στα γήπεδα, οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεώρησαν ως εξ ίσου σχεδόν υπεύθυνους τους περιθωριακούς τύπους-hooligans (18,7%) και τους αθλητικούς παράγοντες (18,5%), καθώς επίσης την κοινωνία ως σύνολο (15,4%) και τους διαιτητές (13,7%), ενώ λιγότερες ευθύνες αποδόθηκαν στους (απλώς) φανατικούς φιλάθλους (9,7%), στην αθλητική-πολιτική ηγεσία (7,4%) και στους ποδοσφαιριστές (5,0%). Παραδέχθηκαν πάντως οι ερωτηθέντες ότι και ο αθλητικός Τύπος έχει εδώ τις ευθύνες του (11,7%), ενώ υψηλό υπήρξε και το ποσοστό εκείνων που δεν απάντησαν (17,2%).

III. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

50. Πέρα από τις υποέρευνες που αναλύθηκαν πιο πάνω και που βασίσθηκαν σε ερωτηματολόγια, τεκμηριωμένη παρατήρηση και συμμετοχική παρατήρηση, για την έρευνα της βίας στα γήπεδα χρησιμοποιήθηκαν από την Ομάδα μας και μερικές άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις όπως (1) η μελέτη αρχειακού υλικού από εφημερίδες και περιοδικά (η ταξινόμησή του έγινε από την Κατερίνα Κουλούρη, η δε παρουσίασή του σε ολοκληρωμένες εργασίες έγινε από ομάδες συνεργατών στις οποίες συμμετείχαν α) ο Παναγιώτης *Ελευθερίου*, β) οι Σταύρος *Γκατσόπουλος*, Κανέλλος *Σπηλιόπουλος*, Παναγιώτης *Τριανταφύλλου*, και γ) οι Στέφανος *Πανάρετος*, Εμμαν. *Φλώρος*, Διονύσης *Σιώκας* και Κώστας *Γιαννακός*), (2) η μελέτη της ξένης βιβλιογραφίας (η ταξινόμησή της έγινε από τον Αχιλλέα *Μπιτσαζή*, τη Μαρία *Χατζηνικολάου* και την Κατερίνα *Τσελίκη*, ενώ σχετικές εργασίες-παρουσιάσεις, ιδίως για το θέμα του «βανδαλισμού», έγιναν από ομάδες συνεργατών ή φοιτητών του Νομικού Τμήματος Αθηνών: α) τους Δημήτρη *Κατζουράκη*, Θωμά *Λυπημένο* και Ανδρέα *Ματθαίου*, β) τις Φωτεινή *Ντάλλα* και Δωροθέα *Μπουγά*, και γ) τις Κλημεντίνη *Διακομανώλη* και Έλλη *Ιωακείμογλου*, 3) συνεντεύξεις-ακροάσεις (hearings) προσώπων που σχετίζονται με το πρόβλημα, όπως δημοσιογράφων, αθλητικών παραγόντων και οπαδών-μελών σε σκληροπυρηνικές «θύρες» ή των επικεφαλής συνδέσμων-«θυρών». Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις πιο πάνω πηγές έρευνας, προκύπτει η ακόλουθη γενική εικόνα του προβλήματος (σε παρένθεση οι παράγραφοι των προηγούμενων αναπτύξεων, όπου ο αναγνώστης μπορεί ν' ανατρέξει για λεπτομέρειες και περαιτέρω τεκμηρίωση):

51. Οι ακραίοι οπαδοί ομάδων (που συνήθως χαρακτηρίζονται με τον διεθνή όρο «hooligans» και που στο δείγμα μας ανήκουν κατά μεγάλο μέρος -86,5%- σε οργανωμένες «θύρες» ομάδων) (παρ. 24), είναι κατά πλειονότητα νεαρά άτομα μέσης ηλικίας 20 ετών, συνήθως γεννημένα και μεγαλωμένα σε μεγαλουπόλεις (παρ. 11), από όπου άλλωστε (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη) λήφθηκε το δείγμα μας. Προέρχονται κυρίως από γονείς που είναι εργαζόμενοι σε μεγαλύτερο ποσοστό από τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό και που απασχολούνται λιγότερο από τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό στα ελεύθερα-επιστημονικά ή διευθυντικά επαγγέλματα και περισσότερο σε επαγγέλματα υπαλληλικά (οι πατέρες τους) ή εργατοτεχνικά (οι μητέρες τους)

(παρ. 18). Το μηνιαίο καθαρό εισόδημα της οικογενείας τους εμφανίζεται, κατά δήλωσή τους, ως μάλλον υψηλό (κατά μέσο όρο περί τις 100.000 δρχ. την εποχή της έρευνας, δηλ. τέλη 1986–αρχές 1987, έναντι μέσου συνολικού εισοδήματος περί τις 62.000 δρχ. και ειδικότερα περί τις 74.000 δρχ. για υπαλλήλους και περί τις 55.000 δρχ., για εργάτες –αντίστοιχης γεωγραφικής περιοχής και χρονικής περιόδου– από τον γενικότερο ελληνικό πληθυσμό. Η διαφορά όμως αυτή του εισοδήματος δεν είναι δυσεξήγητη εάν λάβει κανείς υπόψη το υψηλότερο ποσοστό εκείνων και από τους δύο γονείς που είναι εργαζόμενοι έναντι του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού (παρ. 19). Επίσης και το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων των ερωτηθέντων όχι μόνο δεν υστερεί αλλά μάλλον υπερτερεί μέχρις ενός βαθμού έναντι του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού στην περιφέρεια πρωτευούσης, αφού είναι περισσότεροι μεταξύ των γονέων οι απόφοιτοι γυμνασίου ή/και λυκείου καθώς και οι πτυχιούχοι ανώτερης ή/και ανώτατης εκπαίδευσης και σαφώς ολιγότεροι οι αγράμματοι ή απλοί απόφοιτοι στοιχειώδους εκπαίδευσης (παρ. 17). Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες–ακράιοι οπαδοί ομάδων είναι εργαζόμενοι σε ποσοστά μεγαλύτερα από τους συνομιλήκους τους στην περιφέρεια πρωτευούσης. Απασχολούνται κυρίως ως υπάλληλοι ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα, έμποροι, βιοτέχνες, πωλητές (37,8%) και πολύ λιγότερο (ακόμη και σε σχέση με τον αντίστοιχο γενικό πληθυσμό) ως τεχνίτες και εργάτες, δεν έχουν σταθερότητα εργασίας (παρ. 14) και το μηνιαίο εισόδημά τους –όσων εργάζονται– δεν υπερβαίνει, κατά δήλωσή τους, τις 51.500 δρχ. κατά μέσο όρο (παρ. 15). Χαρακτηριστικό είναι ιδίως το γεγονός ότι μόνο το 31,9% των ερωτηθέντων απάντησαν πως έχουν μια σταθερή εργασία, ενώ από τους υπόλοιπους οι 35,5% δήλωσαν ότι εργάζονται εποχιακά (ανάμεσά τους και ένα ποσοστό 14,4% μαθητές) και οι 28,8% ότι δεν εργάζονται καθόλου (παρ. 14).

Εξ άλλου το επίπεδο εκπαίδευσής του δεν διαφέρει σημαντικά από εκείνο άλλων συνομιλήκων τους της περιφέρειας πρωτευούσης, απλώς είναι λιγότεροι μεταξύ τους οι φοιτητές (λόγω και της μικρής τους, συγκριτικά, ηλικίας) και περισσότεροι οι απόφοιτοι γυμνασίου ή αυτοί που τελείωσαν μερικές τάξεις του λυκείου (αντίθετα δεν υπήρχαν ουσιαδείς διαφορές ως προς τον αριθμό εκείνων που είχαν τελειώσει τη μέση εκπαίδευση έναντι του αντίστοιχου γενικού πληθυσμού) (παρ. 12).

52. Διαπιστώθηκαν προβλήματα στο οικογενειακό περιβάλλον των ερωτηθέντων πέρα από τα όρια του συνήθως συμβαίνοντος, τουλάχιστον σύμφωνα με το διαθέσιμο (περιορισμένο) συγκριτικό υλικό (αρκετοί γονείς (περί το 22,4%), αποβιώσαντες ή χωρισμένοι ή άρρωστοι: παρ. 11, 16) καθώς και προβλήματα στις σχέσεις με τους γονείς τους (τα πάνε «έτσι κι έτσι» ή «καθόλου καλώς» μ' αυτούς σ' ένα σημαντικό ποσοστό 30,4%) (παρ. 20). Είναι δε αξιοσημείωτο ότι το 1/3 περίπου των ερωτηθέντων (30,1%) δεν μένουν με τους δύο γονείς τους και ότι ο θάνατος, η διάσταση ή το διαζύγιο με κάποιον γονέα (64 περιπτώσεις δηλ. ποσοστό 20,1%) επισυνέβησαν κατά πλειονότητα (59,4%) στην ευαίσθητη ηλικία κάτω των 12 ετών (παρ. 11), πράγμα που πιθανόν να τους εδημιούργησε σημαντικά ψυχολογικά προβλήματα. Επίσης παραδέχθηκαν ότι συχνά έμειναν στην ίδια τάξη από απουσίες (24,8%) και ότι γενικότερα οι σχέσεις τους με τους συμμαθητές και τους δασκάλους ή καθηγητές τους δεν ήταν πάντα αρμονικές (δεν τα πήγαιναν καλά με τους συμμαθητές τους «μερικές φορές» ή

«ποτέ»: 24,4%) είχαν προβλήματα με τους δασκάλους ή καθηγητές τους «πάντοτε» ή «πολλές φορές»: 51,4%) (παρ. 13). Επομένως οι νέοι αυτοί, κατά τα διαθέσιμα στοιχεία, αντιμετωπίζουν στο περιβάλλον τους αρκετές δυσχέρειες προσαρμογής και έλλειψη κατανόησης, πράγμα που με τη σειρά του επιτείνει το γενικότερο αίσθημα μοναξιάς και ανίας των νέων της εποχής μας και τους εξωθεί ν' αναζητήσουν νέους χώρους ένταξης και ομαδικής έκφρασης με «παρέες» στις ντισκοτέκ ή τις καφετέριες, όπου αρέσκονται να συχνάζουν (παρ. 21), και στο γήπεδο, με τη μεθυστική γι' αυτούς ατμόσφαιρα της αντιπαλότητας και της σύγκρουσης σε επίπεδο παραγόντων, ποδοσφαιριστών και οπαδών (ίσως η μοναδική αυτή ατμόσφαιρα της αντιπαλότητας να εξηγεί και την ιδιαίτερη αυτή προτίμηση των νεαρών ταραξιών για το ποδόσφαιρο ως χώρο εκτόνωσης της συσσωρευμένης ενέργειάς τους).

Η γενικότερη συμπεριφορά τους στο γήπεδο χαρακτηρίζεται έτσι – κυρίως σε κρίσιμους αγώνες – όχι τόσο από την τάση να παρακολουθήσουν την πλοκή του παιχνιδιού, όσο κυρίως από τη διάθεση: να υποστηρίζουν την ομάδα τους, συμπάσχοντας μαζί της (33,9%), να εκτονωθούν από τις αλλοτριωτικές συνθήκες της καθημερινής ζωής (22,8%), νιώθοντας ίσως τη διάκριση της ομάδας τους σαν δική τους έξοδο από την ισοπέδωση και την ανωνυμία, καθώς και ν' απολαύσουν ένα ξεχωριστό τρόπο διασκέδασης και γιορτής (12,4%) (παρ. 23). Ειδικότερα, η επιθυμία των ερωτηθέντων για υποστήριξη της ομάδας τους «με άμεσο και δυναμικό τρόπο» (παρ. 24) βρίσκει έκφραση και σε ποικίλες άλλες εκδηλώσεις, όπως η κατά προτίμηση ανάγνωση εφημερίδων που την υποστηρίζουν (55,5%), η συχνή ή πολύ συχνή μετάβασή τους σε παιχνίδια εκτός έδρας όπου παίζει η ομάδα τους (58,0%) και η παρακολούθηση αγώνων της ομάδας τους στο γήπεδο ακόμη και όταν το παιχνίδι μεταδίδεται ζωντανό από την τηλεόραση (89,3%) (παρ. 23).

53. Περισσότερο όμως και από τη διάθεση αυτή για υποστήριξη της ομάδας τους εκείνο που τους ελκύει στα γήπεδα είναι κυρίως, αθροιστικά πλέον, η διάθεση για εκτόνωση και για συμμετοχή σ' ένα ξεχωριστό τρόπο διασκέδασης, μέσα στην ασφάλεια ενός ολόκληρου πλήθους ομοϊδεατών. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι οι ερωτηθέντες δεν συνηθίζουν να πηγαίνουν στο γήπεδο (67,4% δεν πηγαίνουν) όταν η ομάδα τους κάνει απλή προπόνηση (παρ. 23). Η ταύτιση όμως αυτή με τους ομοϊδεάτες τους και η χαλάρωση των αναστολών υπό την επίδραση της ψυχολογίας του πλήθους δεν αρκεί από μόνη της να εξηγήσει την τάση των νεαρών αυτών για τέλεση επεισοδίων μέσα στο γήπεδο. Κατά βάση η εξήγηση αυτή θα πρέπει ν' αναζητηθεί στις ψυχολογικές ιδιαιτερότητες των ατόμων αυτών και στα ψυχολογικά προβλήματα που τους δημιουργούνται όχι μόνο λόγω των συχνά διαλυμένων οικογενειών τους και της αστάθειας των εργασιακών τους σχέσεων (βλ. ανωτ. παρ. 52, 51), αλλά και λόγω του γενικότερου εχθρικού περιβάλλοντος που αντιμετωπίζουν στην κοινωνική τους ζωή και που τους εξωθεί να «αυτοεκπληρώνουν» τις εις βάρος τους προγνώσεις (θεωρία της *self-fulfilling prophecy*: R.K. Merton), (υπενθυμίζεται ότι τα αστυνομικά όργανα και οι αθλητικοί συντάκτες σε σχετική ερώτηση απάντησαν με το εντυπωσιακό ποσοστό του 75% ότι έχουν για τους hooligans «πολύ κακή γνώμη» –βλ. ανωτ. παρ. 42,49). Είναι φανερό ότι οι διάφορες αυτές ψυχολογικές πιέσεις οδηγούν πολύ συχνά τους ερωτηθέντες νεαρούς σε επιθετικότητα, η οποία: α) άλλοτε εκδηλώνεται

με παθητικό τρόπο, όπως η χρήση τοξικών ουσιών εξάρτησης (νοούνται εδώ τα ναρκωτικά, τα χαπάκια κ.λ.π., τα οποία είτε έχουν δοκιμάσει οι ίδιοι οι ερωτηθέντες σε ποσοστό τουλάχιστον 44,8% κατά δήλωσή τους, είτε θεωρείται από αυτούς ότι τα έχουν δοκιμάσει φίλοι και γνωστοί (αγνώστου, πάντως αριθμού) στο εντυπωσιακό ποσοστό του 83,4%), β) άλλοτε με ήπιο τρόπο, όπως το έντονο ενδιαφέρον για δυναμικά αθλήματα άμεσης επαφής (μποξ, κατς, πάλη, καράτε, τζούντο, που βοηθούν αποτελεσματικά στην εκτόνωση της συσσωρευμένης ενέργειας και επισύρουν τις προτιμήσεις ενός ποσοστού 43,6% των ερωτηθέντων) και ο συγχρωτισμός με διάφορες περιθωριακές ομάδες όπως οι «αναρχοαυτόνομοι» (10,2%) και οι «νεοναζιστές» (5,4%) (οπωσδήποτε όχι ευκαταφρόνητα ποσοστά εκτιμώμενης παρουσίας τους στις «θύρες») και γ) άλλοτε τέλος με βάνανσα ενεργητικό τρόπο, δηλ. με την τέλεση επεισοδίων (παρ. 25). Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες δεν αρνούνται ότι «για το χατήρι της ομάδας τους» θα ήταν αποφασισμένοι να φθάσουν μέχρι χειροδικίας εναντίον οπαδών άλλης ομάδας (35,0%) ή και εναντίον αστυνομικών (16,8%), καθώς και μέχρι καταστροφής ξένης περιουσίας (8,5%) (μη απαντήσαντες: 34,3%) και ότι πράγματι οι περισσότεροι (84,0%), έστω και σπάνια, έχουν παίξει ξύλο ή έχουν πετάξει αντικείμενα στο γήπεδο. Επίσης στη συντριπτική τους πλειονότητα «έχουν δει» πράξεις χουλιγκανισμού ή βανδαλισμού (96,6%), και γνωρίζουν άτομα που έχουν συμμετάσχει σε τέτοιες πράξεις (94,0%) ή που έχουν καταδικασθεί γι' αυτές (85,0%). Και οι ίδιοι οι ερωτηθέντες παραδέχθηκαν άλλωστε ότι έχουν καταδικασθεί για ένα (7,5%) ή για δύο και περισσότερα (6,9%) αδικήματα σχετικά με τη βία στα γήπεδα, ή και για άλλα άσχετα αδικήματα (14,1%) (παρ. 21).

54. Εν όψει αυτών των τάσεων επιθετικότητας που φαίνεται ότι χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά των ερωτηθέντων, μία φαινομενικά ή πραγματικά άδικη απόφαση του διαιτητή στη διάρκεια ενός κρίσιμου αγώνα είναι απλώς η θρυαλλίδα που πυροδοτεί την έκρηξη των επεισοδίων και όχι η βαθύτερη αιτία αυτής της έκρηξης, ούτε άλλωστε οι νέοι αυτοί είναι πάντοτε σε θέση να κρίνουν, με βάση τις περιορισμένες γνώσεις τους για την τεχνική του ποδοσφαίρου (μόνο σ' ένα ποσοστό 38,9% εγνώριζαν ν' απαντήσουν σε σχτ. ερώτησή μας: παρ. 22), εάν η απόφαση είναι όντως άδικη. Φαίνεται εξ άλλου ότι πέρα και από τα λάθη της διαιτησίας την αφορμή των επεισοδίων αποτελεί πολύ συχνά η «πρόκληση αντιπάλων οπαδών» (παρ. 30), καθώς επίσης η επιθυμία για εκδίκηση και εκκαθάριση λογαριασμών ως προς παλαιότερες φαινομενικές ή πραγματικές αδικίες που έχουν διαπραχθεί εις βάρος της ομάδας των ερωτηθέντων (π.χ. στημένα παιχνίδια, προβληματικές ή παρεξηγήσιμες αποφάσεις του Αθλητικού Δικαστή, στημένη διαιτησία – ως προς το κατά πόσον τέτοιες κατηγορίες περί «στημένων διαιτησιών» κ.λ.π. ευσταθούν στο ελληνικό ποδόσφαιρο, βλ. το τεκμηριωμένο βιβλίο των Κώστα Γεωργιάδη, Νίκου Ασημακόπουλου «Μυστική Επιχείρηση Ποδόσφαιρο», Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1988).

Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι και κατά τη γνώμη των ερωτηθέντων ο κυριότερος λόγος που συντελεί στη δημιουργία επεισοδίων είναι η «προκλητική συμπεριφορά των οπαδών της άλλης ομάδας» (25,8%) και όχι τόσο οι άδικες αποφάσεις των διαιτητών (14,2%) (παρ. 26). Επιβάλλεται επομένως μια γενικότερη προσπάθεια για απόλειψη του φανατισμού μεταξύ των οπαδών αντιπάλων ομάδων, καθώς και για μια

αλλαγή της αρνητικής νοοτροπίας με την οποία αντιπετωπίζονται από την κοινωνία στο σύνολό της αυτά τα μέλη της, που τόσο εύκολα στιγματίζονται σαν "hooligans". Επίσης χρειάζεται να ληφθούν πρόσφορα μέτρα ώστε η επιθετικότητα των νεαρών αυτών ατόμων να διοχετευθεί σε άλλες δραστηριότητες, χρήσιμες για τους ίδιους και κοινωνικά αποδεκτές για τους άλλους, (π.χ. να ενθαρρύνονται οι νεαροί να παίζουν και οι ίδιοι ποδόσφαιρο σε οργανωμένους χώρους – πρβλ. κατωτ. § 64). Μόνον έτσι πιστεύουμε ότι μπορεί να περιορισθεί ο φαύλος κύκλος της βίας στα γήπεδα και έξω από αυτά. Ορισμένα μέτρα μιας τέτοιας προσέγγισης προτείνονται στη συνέχεια (παρ. 61 επ.) Τα μέτρα όμως αυτά αφορούν κυρίως στους ίδιους τους νεαρούς ταρaxeίες των γηπέδων, ενώ όπως φάνηκε από τις προηγούμενες αναπτύξεις, η ευθύνη για τα επεισόδια στα γήπεδα βαρύνει σε μεγάλο βαθμό και ορισμένους παράγοντες που συνδέονται άμεσα με το θέμα και που θα μπορούσαν επομένως να βοηθήσουν ουσιαστικά στην περιστολή αυτών των επεισοδίων. Ειδικότερα:

55. Οι επικεφαλής των ΠΑΕ έχουν οπωσδήποτε ιδιαίτερο κύρος μεταξύ των οπαδών τους και μπορούν με τον λόγο τους και τη γενικότερη συμπεριφορά τους (π.χ. αποφεύγοντας εμπρηστικές δηλώσεις πριν και μετά τον αγώνα) να συμβάλουν σ' ένα ηπιότερο και «αθλητικότερο» κλίμα στα γήπεδα.

Είναι άλλωστε γνωστό ότι τα επεισόδια στα γήπεδα άρχισαν να παίρνουν έκταση ιδίως μετά την πλήρη επαγγελματικοποίηση και εταιριοποίηση των ποδοσφαιρικών ομάδων (v. 879/1979) (π.χ. επεισόδια στη Ριζούπολη το 1979), οπότε οι αγώνες αρχίζουν να έχουν ένα σημαντικότερο οικονομικό αντίκρουσμα και η ενίσχυση των παικτών από την οργανωμένη εξέδρα θεωρείται ως αναγκαία προϋπόθεση για τη στήριξη της ομάδας στις δύσκολες στιγμές του αγώνα. Αποτέλεσμα, η προσεκτικότερη οργάνωση και ο αμεσότερος έλεγχος των «συνδέσμων» ή «θυρών» (που υπήρχαν ήδη από προγενέστερους χρόνους) από την ηγεσία της ομάδας, η οποία μάλιστα αποκτά βαθμιαία στα μάτια των οπαδών ένα μεσσιανικό χαρακτήρα (χωρίς όμως και ν' αποκλείεται αρκετές φορές η άσκηση πίεσεων από τους επικεφαλής των συνδέσμων προς την ηγεσία της ομάδας). Το διλημματικό ερώτημα που προβάλλει εδώ και που έμμεσα επισήμανε και ο γεν. γραμματέας του ΠΣΑΠ Αριστ. Καμάρας (εφημ. «Βήμα» της 14.2.1988, σελ. 29) είναι τελικά το εάν οι επικεφαλής των ΠΑΕ επιθυμούν πράγματι να επιβάλλουν αυτοσυγκράτηση στους φανατικούς οπαδούς των ομάδων ώστε να μη γίνονται επεισόδια, ή εάν αντίθετα προτιμούν να τους συντηρούν σε κατάσταση φανατισμού για ν' αποκτούν έτσι οι αγώνες περισσότερη ένταση και αποτελεσματικότητα (άρα και εισπρακτική επιτυχία). Όπως και να έχει το πράγμα, οι αθλητικοί παράγοντες θεωρήθηκαν από όλες σχεδόν τις πλευρές των ερωτηθέντων παραγόντων (πλην των ποδοσφαιριστών) ως κύριοι συνυπεύθυνοι –μαζί με τους hooligans για τη βία στα γήπεδα (μέσος όρος: περί το 16% των ευθυνών, έναντι 22,5% των περιθωριακών τύπων–hooligans, 14,5% του αθλητικού Τύπου, 12,5% των διαιτητών, 6% των ποδοσφαιριστών, 11,5% των (απλώς) φανατικών φιλάθλων, 10,5% της κοινωνίας ως συνόλου και 6,5% της αθλητικής–πολιτικής ηγεσίας: πρβλ. παρ. 33, 42, 49, 38). Εν όψει των ανωτέρω και παρά τη σχηματικότητα αυτών των ποσοστών ευθύνης, έχουμε τη γνώμη ότι το πρόβλημα της βίας στα γήπεδα αλλά και το γενικότερο επίπεδο των αθλητικών πραγμάτων στη χώρα μας ίσως να είχε καλύτερη εξέλιξη εάν οι διοική-

σεις των ΠΑΕ αποσυνδέονταν από τις επιχειρηματικές δραστηριότητες ή την πολιτική και ασκούσαν από πρόσωπα με γνωσμένη αγάπη και σεβασμό για το άθλημα. Άλλωστε οι ίδιες οι τωρινές διοικήσεις των ΠΑΕ έχουν κατ' επανάληψη εκφράσει τη βούλησή τους για άλλης ποιότητας και ήθους αθλητισμό.

56. Οι ποδοσφαιριστές, μολονότι η ευθύνη τους στα επεισόδια κρίθηκε από όλους ως ιδιαίτερα περιορισμένη (κατά μέσο όρο περί το 6%), συντελούν ωστόσο αρκετά συχνά στην πυροδότηση έκρυθμων καταστάσεων με το ψυχρά επαγγελματικό-ωφελιμιστικό πνεύμα που τους διακατέχει (κατά ένα μεγάλο μέρος τους 31,1% παραδέχθηκαν ότι ασχολούνται με το ποδόσφαιρο απλώς «για να κερδίσουν χρήματα» ή αόριστα -41,4%- «γιατί τους αρέσει», και όχι τόσο π.χ. «για ν' αποκτήσουν φήμη» -8,9%- ή για να ολοκληρωθούν σαν προσωπικότητες: 7,8%) (παρ. 37). Εξ αιτίας δηλ. αυτής της αντίληψης (και μολονότι ο επαγγελματισμός καθ' εαυτόν στον αθλητισμό δεν βλάπτει, αλλ' ίσως και ωφελεί, όταν συνοδεύεται από φιλαθλο πνεύμα), οι ποδοσφαιριστές παρουσιάζουν συχνά την ψυχολογία «βεντέτας» και όχι μόνο δεν παίζουν «με την ψυχή τους» για την ομάδα, όπως αντίθετα συνέβαινε σε παλαιότερες εποχές, αλλ' επί πλέον: είναι πρόθυμοι ν' αλλάξουν εύκολα τη «φανέλλα» τους για μεγαλύτερη αμοιβή ή και -σε ακραίες όμως περιπτώσεις- να δωροδοκηθούν, και όχι σπάνια αναδεικνύονται κατώτεροι των προσδοκιών που ο φιλαθλος έχει επενδύσει σ' αυτούς, δημιουργώντας του έτσι μιαν εύλογη πικρία (ή και αγανάκτηση) για τη δυσανάλογη προς τις υπέρογκες αμοιβές τους και το ακριβό εισιτήριο πενιχρή τους εμφάνιση (καθυστερήσεις, χαλαρότητα και αστοχία στο παιχνίδι). Μία σκέψη για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα ήταν η καθιέρωση θετικών κινήτρων για τη βελτίωση του ήθους των παικτών, όπως π.χ. η θέσπιση βραβείου για εκείνους οι οποίοι σε μια αγωνιστική περίοδο δεν χρεώνονται με επίδειξη κίτρινης ή κόκκινης κάρτας.

57. Οι διαιτητές από την πλευρά τους θεωρούνται ότι έχουν αρκετά υψηλό μερίδιο ευθύνης στα επεισόδια των γηπέδων (κατά μέσο όρο περί το 12,5%) και τούτο διότι, σύμφωνα με διαπιστώσεις από τη συμμετοχική παρατήρηση, η παρουσία μιας αφορμής, όπως η φαινομενικά ή πραγματικά λανθασμένη απόφαση του διαιτητή, αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα για την πυροδότηση επεισοδίων στο γήπεδο (παρ. 30). Οι ίδιοι οι διαιτητές παραδέχθηκαν άλλωστε στις απαντήσεις των ερωτηματολογίων τους ότι η αντικειμενικότητα των αποφάσεών τους επηρεάζεται όχι σπάνια από την ψυχολογική τους διάθεση κατά την ώρα του αγώνα («σχετικά»: 34,1%, «πολύ»: 4,3%) και από τις πιθανές αντιδράσεις των ποδοσφαιριστών («σχετικά»: 19,3%) ή -λιγότερο βέβαια- από τις αντιδράσεις των φιλάθλων στην εξέδρα («σχετικά»: 9,6% (παρ. 34). Επίσης, από παράλληλη έρευνα του συνεργάτη της Ομάδας κλινικού-αθλητικού ψυχολόγου Αναστ. Σταλικά ως προς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και των ικανοτήτων που εμφανίζουν οι διαιτητές ποδοσφαίρου και καλαθοσφαίρισης (βλ. περ. Αθλητική Επιστήμη. Θεωρία και Πράξη, τ. 2: 1987, 175-191), διακριβώθηκε ότι οι εξετασθέντες διαιτητές της Α' Εθνικής Κατηγορίας (n=46) ναι μεν κινούνται από την άποψη των χαρακτηριστικών και ικανοτήτων αυτών στα όρια του φυσιολογικού, αλλά τούτο αφορά μόνο στον γενικό μέσο όρο τους και όχι στον κάθε διαιτητή ξεχωριστά. Απαιτείται επομένως να θεσπισθούν για τους

διαιτητές ειδικά κατώτατα όρια προσοχής, νοημοσύνης κ.λ.π., ώστε να εξασφαλίζεται από πριν η εκ μέρους τους επιτυχής διεύθυνση ενός αγώνα (τέτοια όρια-κριτήρια προτείνονται στην πιο πάνω μελέτη του Αν. Σταλικά). Επίσης θα πρέπει να εξετασθεί το θέμα μιας ουσιαστικής αύξησης των αμοιβών τους, αλλά με παράλληλη καθιέρωση γι' αυτούς του «πόθεν έσχες» (ώστε ν' αποτρέπονται κατά το δυνατόν οι κίνδυνοι δωροδοκίας), καθώς επίσης η επιβολή διαγραφής σε περιπτώσεις σοβαρών λαθών κατά τη διαίτησία, η δυνατότητα διατύπωσης γνώμης για αγώνες στους οποίους διαιτητεύουν και η συμμετοχή τους σε επιδοτούμενα σεμινάρια, π.χ. σχετικά με την ψυχολογία του πλήθους ή με ζητήματα της επαγγελματικής τους ειδικότητας.

58. Οι **αθλητικοί συντάκτες** και ο αθλητικός Τύπος γενικότερα θεωρήθηκαν ότι έχουν ιδιαίτερα μεγάλες ευθύνες στην πρόκληση επεισοδίων (κατά μέσο όρο περί το 14,5%) λόγω του εμπρηστικού ή «πολεμικού» τρόπου με τον οποίο αρκετά συχνά παρουσιάζονται στον Τύπο γεγονότα και καταστάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι ίδιοι οι ερωτηθέντες δημοσιογράφοι αξιολόγησαν το κύρος και την αξιοπιστία του αθλητικού Τύπου με πολύ χαμηλή βαθμολογία (η βαθμολογία 0-5, με άριστα αξιοπιστίας το 10, συγκέντρωσε δυστυχώς το 83,1% των προτιμήσεων) (παρ. 44), επισημαίνοντας ωστόσο ότι εν μέρει μόνον (49,2%) συμμετέχουν στη διαμόρφωση των πηχιαίων πρωτοσέλιδων τίτλων, με τους οποίους τροφοδοτείται κατά κανόνα ο φανατισμός των οπαδών (υπόδειξη δήθεν συνωμοσιών, κατασκευή ενόχων, αμφισβήτηση αποτελεσμάτων) (παρ. 45). Επίσης κατέστησαν φανερό ότι γενικά προσπαθούν να διατηρούν την αυτονομία τους απέναντι στις παρεμβάσεις των προϊσταμένων τους, εάν π.χ. οι τελευταίοι τους υποχρέωναν να γράψουν κάτι αντίθετο με τις πεποιθήσεις τους ή τις προσωπικές τους διαπιστώσεις (50,7% δεν θα το έγραφαν) (παρ. 45). Παραδέχθηκαν ακόμη ότι ένας δημοσιογράφος μπορεί «πολύ συχνά» ή «συχνά» να επηρεάζεται στο έργο του από την προσωπική του συμπάθεια για κάποιαν ομάδα (67,9%) ή ακόμη από την ψυχολογική του διάθεση (εδώ τα ποσοστά είναι μικρότερα: «απόλυτα» 2,9%, «αρκετά» 14,3%) και από τις φιλικές του σχέσεις με ποδοσφαιριστές, προπονητές, διοικητικούς ή άλλους αθλητικούς παράγοντες («απόλυτα» 9,4%, «αρκετά» 43,2%) καθώς και από το τοπικιστικό στοιχείο («απόλυτα» 10,6%, «αρκετά» 33,3%) (παρ. 46). Και αποκάλυψαν ότι όχι σπάνια («πολύ συχνά», «συχνά», «μερικές φορές») ορισμένοι από τους συναδέλφους τους γράφουν ηθελημένα ανακρίβειες που θίγουν άδικα ορισμένους αθλητές ή παράγοντες (62,2%) (παρ. 47). Οπωσδήποτε οι περιπτώσεις αυτές επηρεασμού, που εκπλήσσουν με την ειλικρίνειά τους, συνδέονται άμεσα με ανθρώπινες αδυναμίες και δεν μπορούν ν' αντιμετωπισθούν με κάποιες συγκεκριμένες προτάσεις παρά μόνο με την ευχή να εξυψωθεί γενικότερα το όλο επίπεδο δημοσιογραφίας στη χώρα μας και να καταβληθεί προσπάθεια για εμπέδωση σε όλους της ιδέας, ότι, κατά την έκφραση του προέδρου του ΠΣΑΠ Αντώνη Αντωνιάδη (στα «Νέα» της 19.2.1988, σελ. 10), εκτός από τις νίκες υπάρχουν και ήττες και ότι πραγματικά μεγάλος είναι εκείνος που ξέρει να χάνει.

Σημειώνεται άλλωστε ότι τελευταία, με παρέμβαση του ΠΣΑΤ (βλ. π.χ. την εισήγηση του προέδρου του ΠΣΑΤ Πέτρου Αινάρδου με θέμα «Βία στους αθλητικούς χώρους» προς το Πανελλήνιο Συνέδριο Αθλητιατρικής την 21.11.1986, στο Ζάπκειο), έχει αμβλυνθεί κάπως ο τόνος με τον οποίο προβάλλονται κρίσιμα γεγονότα

από τον αθλητικό Τύπο. Θεωρούμε πάντως ότι από πλευράς βραχυπρόθεσμων μέτρων η ποιότητα του αθλητικού Τύπου θα μπορούσε ν' αναβαθμισθεί σημαντικά εάν οι δημοσιογράφοι-συντάκτες είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαμόρφωση των τίτλων και της όλης «εικόνας» της εφημερίδας.

59. Τα αστυνομικά όργανα που είναι επιφορτισμένα με την τήρηση της τάξης στα γήπεδα δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν ιδιαίτερες ευθύνες για την πρόκληση επεισοδίων στα γήπεδα (αντίθετα η παρουσία τους και η γενικότερη ύπαρξη επαρκούς κρατικού -κυρίως- ελέγχου λειτουργούν, όπως διαπιστώθηκε στη συμμετοχική παρατήρηση: παρ. 30, ανασταλτικά στη δημιουργία τέτοιων επεισοδίων).

Ωστόσο ενδέχεται πολλές φορές να έχουν ευθύνη στην κλιμάκωση των επεισοδίων είτε διότι παρεμβαίνουν λιγότερο ή πιο καθυστερημένα από όσο επιβάλλουν οι περιστάσεις (παρ. 8) (συνήθως όταν είναι λίγοι και φοβούνται μήπως τραυματισθούν), είτε διότι, αντίστροφα παρεμβαίνουν περισσότερο ή/και νωρίτερα από όσο χρειάζεται, συντελώντας έτσι στην όξυνση ενός υπολανθάνοντος κλίματος βίας και εκνευρισμού (παρ. 41). Και οι ίδιοι άλλωστε οι ερωτηθέντες αστυνομικοί παραδέχονται ότι μπορεί ένας αστυνομικός να παρασυρθεί «μερικές φορές» (30,1%) από την ψυχολογική του διάθεση (παρ. 41) ή και να χάσει την ψυχραιμία του όταν ρίπτονται εναντίον του αντικείμενα (35,0%) ή -λιγότερο- όταν εκστομίζονται βρισιές εις βάρος του (14,5%). Πάντως και στις περιπτώσεις αυτές η αντίδραση του αστυνομικού οργάνου επικεντρώνεται κατά δήλωσή του κυρίως στην προσπάθεια για σύλληψη του ταραξία (παρ. 42).

60. Τέλος ευθύνες για τα επεισόδια μπορούν ν' αποδοθούν στην κοινωνία ως σύνολο και στην αθλητική-πολιτική ηγεσία (στην πρώτη περίπτωση κατά μέσο όρο περί το 10,5%, στη δεύτερη περί το 6,5%). Για την κοινωνία οι ευθύνες ανάγονται κυρίως στη γενικότερη αδιαφορία και έλλειψη κατανόησης των μελών της απέναντι στα ογκούμενα προβλήματα των νέων, οι οποίοι συνθλίβονται κάτω από το άγχος της καθημερινότητας και την έλλειψη μακρόπνοων στόχων ή αξιών, χωρίς παράλληλα να τους δίνεται η δυνατότητα ενεργητικής συμμετοχής και διαλόγου στην κοινωνική ζωή (εξάλλου και η παρουσία τους στο γήπεδο γενικά έχει κυρίως παθητικό χαρακτήρα, ως θεατών, και όχι ως συμμετεχόντων σε «δρώμενα»).

Αντίθετα, για την αθλητική-πολιτική ηγεσία οι ευθύνες είναι περισσότερο συγκεκριμένες και αναφέρονται στην παράλειψη θέσπισης των αναγκαίων εκείνων μέτρων, που θα απέτρεπαν έγκαιρα την άμετρη επαγγελματικοποίηση ή και εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου, με όλα τα δυσμενή επακόλουθα που είχε η εξέλιξη αυτή από την περίοδο της Δικτατορίας και μετά στην ψυχολογία της «εξέδρας» (χωρίς να είμαστε εναντίον του επαγγελματισμού θεωρούμε ωστόσο ότι το φιλαθλο πνεύμα εξυπηρετείται καλύτερα όταν το ποδόσφαιρο παραμένει ερασιτεχνικό ή έστω συγκρατημένα επαγγελματικό, όπως στη Σουηδία, όπου άλλωστε το επίπεδο της απόδοσης και η όλη ποιότητα του θεάματος βρίσκονται σε υψηλή στάθμη). Επίσης ευθύνες μπορούν ν' αναζητηθούν και ως προς τον ελλιπή τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος: συνήθως με νομοθετική αυστηρότητα και δικαστική χαλαρότητα, εν πάση δε περιπτώσει με κατασταλτικά-αστυνομικά και όχι με προληπτικά μέτρα.

61. Από την πλευρά της η Ομάδα μας, έχοντας τη γνώμη πως η βία όταν αντιμετωπίζεται μόνο με καταστολή καταλήγει απλώς σε ανακύκλωση και μετάθεση ή επέκταση του προβλήματος, θεωρεί ότι τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την μερική, έστω, απομάκρυνση της βίας από τα γήπεδα επιβάλλεται να έχουν προληπτικό κυρίως χαρακτήρα. Σημειώνεται ότι ορισμένα από τα μέτρα αυτά αναφέρθηκαν ήδη για συγκεκριμένες κατηγορίες παραγόντων, όπως για τους επικεφαλής των ΠΑΕ (παρ. 55), για τους ποδοσφαιριστές (παρ. 56), για τους διαιτητές (παρ. 57) και για τους αθλητικούς συντάκτες (παρ. 58).

Βεβαίως, τα περισσότερα από τα προληπτικά μέτρα που μπορούν να ληφθούν για το συγκεκριμένο πρόβλημα έχουν ήδη προταθεί κατ' επανάληψη από γνώστες του προβλήματος, έχουν περιληφθεί σε διακρατικές συμβάσεις (π.χ. στη σχετική Ευρωπαϊκή Σύμβαση, που με τον ν. 1787/1988 κυρώθηκε και από το Ελληνικό Κοινοβούλιο) και εφαρμόζονται ή είναι εύκολο να εφαρμοσθούν ήδη στη χώρα μας (π.χ. διαχωρισμός αντιπάλων οπαδών, ελεγχόμενη πώληση εισιτηρίων, ομάδες «περιφρούρησης» από οπαδούς των ομάδων, απαγόρευση πώλησης οινοπνευματωδών κ.λ.π. ποτών, διοργάνωση ψυχαγωγικών θεαμάτων πριν και ενδιάμεσα του αγώνα κ.ο.κ.), έτσι ώστε να περιττεύει η εδώ εκ νέου ανάλυσή τους. Είναι εξ άλλου φανερό ότι το πρόβλημα της βίας στα γήπεδα σχετίζεται άμεσα με γενικότερα ζητήματα κοινωνικών ανισοτήτων κάθε μορφής (εργασιακών, μορφωτικών, οικονομικών κ.λ.π.), των οποίων όμως η αντιμετώπιση ανάγεται προφανώς σε πολιτικούς χειρισμούς πέρα από το επιστημονικό πλαίσιο μελέτης αυτής της Ομάδας. Επομένως η Ομάδα μας θεωρεί αναγκαίο να προτείνει δύο μόνο προληπτικά μέτρα μεσοπρόθεσμου χαρακτήρα, τα οποία πιστεύει ότι θα μπορούσαν να συμβάλουν, μέσα στα όρια του εφικτού, σε μια καλύτερη αντιμετώπιση του προβλήματος. Τα μέτρα αυτά δεν αποτελούν βέβαια την «πανάκεια» για το τεράστιο ζήτημα που μας απασχολεί, ούτε επαγγέλλονται την εξάλειψη της βίας από τα γήπεδα, αφού, όπως αναφέρθηκε, τα βαθύτερα αίτια του προβλήματος έχουν κοινωνικό χαρακτήρα: επαγγέλλονται απλώς τον περιορισμό της βίας, εφ' όσον εφαρμοσθούν επιτυχώς.*

62. Τα προτεινόμενα δύο μέτρα στηρίζονται αντίστοιχα στους κατά τη γνώμη μας δύο βασικούς άξονες του προβλήματος, δηλ. αφ' ενός στις δομές και στον τρόπο με τον οποίο διεξάγονται οι ποδοσφαιρικοί αγώνες σήμερα και αφ' ετέρου στα κίνητρα τα οποία εξωθούν τους νεαρούς ταραξίες στα επεισόδια:

Ειδικότερα:

63. (α) Διαπιστώθηκε (παρ. 55, 56, 60) ότι η διεξαγωγή των ποδοσφαιρικών αγώνων σήμερα διέπεται από άκρατο επαγγελματισμό, υπέρμετρη εμπορευματοποίηση και αντίαγωνιστικό-«πολεμικό» πνεύμα για επίτευξη νίκης επάνω στον αντίπαλο με κάθε θυσία και κάθε μέσο. Επομένως η νίκη επιδιώκεται χωρίς να λαμβάνεται ιδιαίτερα υπόψη το κατά πόσον υποβιβάζεται έτσι η ποιότητα του θεάματος (π.χ. αδικαιο-

* Εκσημαίνεται ότι τα μέτρα αυτά υιοθετήθηκαν ήδη από την Πολιτεία με δηλώσεις που έγιναν από τον τότε Ανακληρωτή Υπουργό Πολιτισμού Θεόδωρο Στάθη σε σύσκεψη παραγόντων για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα την 1.9.1988.

λόγητες καθυστερήσεις: catenaccio) και η ποιότητα του ήθους του αγώνα (π.χ. χτυπήματα μεταξύ παικτών), αφού το επίπεδο της ποιότητας αυτής σε μικρό μόνο βαθμό και έμμεσα μπορεί να επηρεάσει το τελικό αποτέλεσμα του αγώνα. Γνώμη λοιπόν της Ομάδας μας είναι να θεσμοθετηθεί και ν' απονέμεται για κάθε αγωνιστική περίοδο, με βάση τα διεξαγόμενα εκάστοτε εθνικά πρωταθλήματα ποδοσφαίρου Α' και Β' Εθν. Κατηγορίας, ένα «Κύπελλο του καλώς αγωνίζεσθαι» («fairplay cup») (προτείνεται δηλ. να καθιερωθεί όχι ένα δεύτερο πρωτάθλημα, αλλά μια δεύτερη παράλληλη κλίμακα βαθμολογίας για τα υπάρχοντα πρωταθλήματα). Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό, το «Κύπελλο του καλώς αγωνίζεσθαι» θα δίνεται στις τρεις εκείνες κατά σειρά ομάδες που θα συγκεντρώνουν κάθε φορά τη μεγαλύτερη βαθμολογία στους ακόλουθους τρεις τομείς: (1) στην αγωνιστική απόδοση, δηλ. στον αριθμό των νικών τους (ή ισοπαλιών) επάνω σε αντίπαλες ομάδες (συντελεστής 50%)· (2) στην ποιότητα του ήθους, δηλ. στο φίλαθλο ή μη πνεύμα που διακρίνει τους παίκτες και οπαδούς μιας ομάδας (συντελεστής 30%)· ενδεικτικό, αλλ' όχι αποφασιστικό κριτήριο στάθμισης του παράγοντα αυτού είναι η επίδειξη στους παίκτες της κίτρινης ή και κόκκινης κάρτας· και ακόμη (3) στην ποιότητα του θεάματος, δηλ. στην τεχνική αρτιότητα και τον γρήγορο ρυθμό του παιχνιδιού (συντελεστής 20%). Η αξιολόγηση και βαθμολόγηση των ομάδων ως προς τους (2) και (3) τομείς θα γίνεται από επιτροπή, τα μέλη της οποίας θα υποδεικνύονται από όλες τις μετέχουσες στο πρωτάθλημα ομάδες και τους σχετικούς φορείς (ΠΣΑΤ, ΠΣΑΠ, ΟΔΠΕ, ΕΠΑΕ, ΕΠΟ, ΝΕΦΑ κ.λ.π.). Περαιτέρω, για να εξασφαλισθεί η κατά το δυνατόν αντικειμενικότερη κρίση της επιτροπής απ' ενός μεν η σύνθεσή της θα είναι εναλλασσόμενη (θα κληρώνονται κάθε φορά τα μέλη της από πίνακα περισσότερων μελών που θα προτείνει ο φορέας τους) και απ' ετέρου ο τρόπος βαθμολογίας θα περιέχει τις απαραίτητες εκείνες ασφαλιστικές δικλείδες που θα εγγυώνται τη δίκαιη και αμερόληπτη αξιολόγηση της κάθε ομάδας. Οι κυπελλούχες ομάδες θα περιβάλλονται με ιδιαίτερες ηθικές διακρίσεις, αφού η νίκη τους θα αποτελεί την ομόθυμη και ύψιστη αναγνώρισή τους από ολόκληρη την «κοινωνία του ποδοσφαίρου». Θα τους δίδεται επίσης και χρηματικό έπαθλο, το οποίο όμως ορθό είναι να κατανέμεται κατά μέγα μέρος μεταξύ των μελών του συνδέσμου ή της «θύρας» της Ομάδας, του προπονητή και των παικτών. Επὶ πλέον ορθό θα ήταν να προταθεί στην UEFA η διοργάνωση αντίστοιχων Κυπέλλων και στις άλλες χώρες της Ευρώπης, ώστε οι κατά χώρα κυπελλούχες ομάδες να διαγωνίζονται στη συνέχεια μεταξύ τους. Και γενικότερα όμως η βαθμολογία της κάθε ομάδας –υψηλή ή χαμηλή– στο «Κύπελλο του καλώς αγωνίζεσθαι» θα μπορεί να αποτελεί τη βάση για τον υπολογισμό του ύψους των επιχορηγήσεων για την κάθε ομάδα από την πλευρά της F.Γ.Α. Επίσης μέσα στο ίδιο πλαίσιο εξύψωσης της στάθμης του αθλήματος θα μπορούσαν να γίνουν τροποποιήσεις στον ισχύοντα Κανονισμό Αγώνων Ποδοσφαίρου, ώστε π.χ. να περιορισθούν οι καθυστερήσεις, καθώς και να επανεισαχθεί το παλαιό σύστημα βαθμολογίας 3–2–1, ώστε να επιβραβεύεται και ο ηττημένος με ένα βαθμό.

64. (β) Διαπιστώθηκε περαιτέρω (παρ. 52, 53) ότι οι νεαροί ταραξίες των γηπέδων προσφεύγουν στη βία μέσα σ' ένα παροξυσμό έντονου ενθουσιασμού για υποστήριξη της ομάδας τους (και των παικτών της) καθώς και από την εσωτερική ανάγκη να εκτο-

νώσουν έτσι τα πιεστικά τους προβλήματα και να γευθούν ένα ξεχωριστό τρόπο διασκέδασης. Επομένως τα νεαρά αυτά παιδιά, που όπως ειπώθηκε (παρ. 53) αντιμετωπίζονται συνήθως από την κοινωνία με καχυποψία και εχθρότητα, θα μπορούσαν να βρουν μεγαλύτερο πνεύμα κατανόησης από την πλευρά των άλλων μελών της κοινωνίας και να επανενταχθούν ευκολότερα στο κοινωνικό σύνολο, εάν η Πολιτεία έδινε πρώτη το παράδειγμα και αντιμετώπιζε με περισσότερο ενδιαφέρον και στοργή το πάθος αυτών των παιδιών για το ποδόσφαιρο. Γνώμη λοιπόν και εδώ της Ομάδας είναι ότι το πρόβλημα θα μπορούσε σημαντικά να περιορισθεί με την οργάνωση από επίσημους φορείς (π.χ. ΕΛΚΕΠΑ, Υφυπουργεία Αθλητισμού και Νέας Γενιάς, ΤΕΦΑΑ, Δήμοι κ.λ.π.), ή και από ιδιωτικούς φορείς (στο μέτρο του εφικτού), μιας πλειάδας «κέντρων ελεύθερων συναντήσεων», όπου θα συμμετέχουν κατά προτίμηση (αλλ' όχι αποκλειστικά) νεαροί-μέλη «θυρών». Οι συναντήσεις αυτές θα είναι επιδοτούμενες για τους συμμετέχοντες νεαρούς και θα στελεχώνονται, ει δυνατόν, από γνωστούς ποδοσφαιριστές, προπονητές, δημοσιογράφους ή ειδικούς επιστήμονες (π.χ. από τον Σύλλογο Ελλήνων Κοινωνιολόγων και τον Σύλλογο Ελλήνων Ολυμπιονικών). Κυρίως θα συζητούνται σ' αυτές αθλητικά ή άλλα θέματα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τους νεαρούς (π.χ. επίμαχες φάσεις από τους αγώνες, και δη με βάση τους σχετικούς κανονισμούς και με χρήση video, ή σχολιασμός επικείμενων αγώνων κ.λ.π.), ενώ παράλληλα θα παρακολουθούνται κινηματογραφικά έργα γενικότερου ενδιαφέροντος (π.χ. η ταινία του Τσιβιλίκα για τα ναρκωτικά), θα τους παρέχεται κάθε είδους βοήθεια μορφωτικού, εργασιακού κ.λ.π. χαρακτήρα από κοινωνικούς λειτουργούς σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ (π.χ. για εξεύρεση σταθερής εργασίας), θα γίνονται ψυχαγωγικές ή καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (π.χ. μουσικές βραδυές) στις οποίες θα συμμετέχουν ενεργά οι ίδιοι οι νεαροί των «θυρών», θα πραγματοποιούνται εκδρομές ποδοσφαιρικού κ.λ.π. ενδιαφέροντος και θα οργανώνεται η διεξαγωγή ποδοσφαιρικών ή άλλων αγώνων από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στις συναντήσεις. Για τον σκοπό αυτό χρήσιμο είναι επίσης να οργανωθούν χώροι αθλοπαιδιάς που θα μπορούν να χρησιμοποιούνται κυρίως από τα μέλη της «θύρας», καθώς και «κέντρα νεότητας» για τον ίδιο σκοπό. Τέλος σε μακροπρόθεσμο και ευρύτερης εμβέλειας πλαίσιο θεωρούμε αναγκαίο να προγραμματισθεί η εισαγωγή μαθήματος αθλητικής αγωγής και η εκπαίδευση των Κανονισμών παιδείας στα σχολεία καθώς και η καλύτερη οργάνωση χώρων αθλοπαιδιάς σ' αυτά, τέλος, δέ, η συγκρότηση ομάδων εθελοντών» για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων του 1996 (π.χ. για την ξενάγηση αλλοδαπών αθλητών). Ειδικότερα, το σώμα αυτό των «Εθελοντών», πέρα από τη συμβολή του στην καλύτερη οργάνωση των Αγώνων αυτών στη χώρα μας (που όπως πιστεύεται θα γίνουν εδώ), μπορεί πράγματι ν' αποτελέσει παράλληλα τον πυρήνα για να καλλιεργηθεί – ιδίως στους νέους ανθρώπους – η ιδέα για ένα αθλητισμό με υψηλότερη ποιότητα ήθους και με μεγαλύτερο φιλάθλο πνεύμα. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο για διάδοση της Ολυμπιακής Ιδέας θεωρούμε ότι είναι σε θέση να διαδραματίσουν ένα ουσιαστικό ρόλο ως «Εθελοντές» και οι συμμετέχοντες στους κύκλους των ελεύθερων αυτών συναντήσεων, ώστε η δραστηριότητά τους να μεταπласθεί και να διοχετευθεί σε στόχους δημιουργικούς για τον αθλητισμό.

65. Στα συμπεράσματα και τις προτάσεις αυτές συμφώνησαν τα μέλη της Ομάδας μας για την βία στα Γήπεδα στην τελική συνεδρίαση που έγινε την 4η Μαΐου 1988. Το παρόν υπόμνημα εκπονήθηκε από τον οργανωτή της έρευνας Νέστορα Κουράκη.